

ELEMENTE DE ORIGINE LATINĂ ÎN SCRIEREA LUI DOSOFTEI *VIAȚA ȘI PETREACEREA SVINȚILOR* (LITERA A, partea I)

LAURA MANEA

Studiul, parte a tezei noastre de doctorat, face parte dintr-un plan mai amplu de realizare a unui dicționar al limbii literare a mitropolitului Dosoftei din scrierea *Viața și petreacerea svinților* (1682–1686). Analiza lexicului de origine latină (numai cuvintele care încep cu litera *a*; cu excepția elementelor latine savante) din textul cercetat este abordată din perspectivă lexicografică: etimologie, disociere semantică, precizarea locuțiunilor, expresiilor și sintagmelor în care un lexem sau altul este atestat. Sunt menționate și variantele, făcându-se trimitere la cuvântul-titlu. În cazul unor termeni care ridică anumite probleme, am făcut comentarii (etimologice, semantice etc.), pornind de la datele înregistrate în dicționare sau în studiile de specialitate și urmărind, totodată, apariția cuvântului respectiv în scrieri din diferite epoci, dacă este atestat prima dată în operele lui Dosoftei, dacă este sau nu înregistrat în *Dicționarul limbii române* al Academiei (*DA*), dacă este sau nu specific arealului lingvistic nordic, pentru a putea realiza o „monografie” completă a termenului supus analizei.

Deoarece scrierile marelui cărturar din secolul al XVII-lea sunt relativ puțin cunoscute și cercetate de un grup restrâns de lingviști, sperăm ca acest studiu să suscite interesul specialiștilor.

1. A prep. (< lat. *ad*)

1. Indică/exprimă un raport local: **a)** În, pe. *Crucea D[o]mn[ul]ui a umăr rădicând.* mai 108^v/7–8; **b)** (Din)spre. *Strana cea din a dreapta.* sept. 12^v/32. *Mergea... spre a dreapta parte.* apr. 63^v/24; **c)** La, în. *Ședzând a vamă.* nov. 129^v/2. *Răbdând vitejeaște a izgnanii amară.* mai 111^v/23.

2. (Indică un raport temporal) De la, de când. *După opt dzâle a Sv[â]nta Sa din Ficioară Naștere.* ian. 1^f/21–22.

3. (Indică un raport final) **a)** (Complementul e utilizat metonimic) *I-au dus a ierbi la munte și i-au ucis.* oct. 70^v/11. *Mearsă în pădure a leamne.* (cf. *DA*, 26/2); **b)** Ca, drept (dovadă). *Stălpul... stă și până astădz a minune.* apr. 96^v/17.

4. **a)** (Urmădit de pron. invar. *ce*, în construcții interogative, are valoare de loc. conj.

ALIL, t. XXXIX – XLI, 1999–2001, București, 2003, p. 31–63

cauzală) De ce, pentru ce. *A ce... te fură gânduri... pentru mine?* sept. 11^v/17. *A ce mă iai în goană?* id. 22^v/23. *A ce-l ascultați?* id. 30^f/30. *A ce nu te veselești?* oct. 48^f/1. *A ce șed osăbiți?* id. 48^v/6. *A ce le scrieți voi aceastea?* id. 69^f/14. *A ce nu te pleci?* nov. 104^v/20. *A ce iubești deșertăciunea?* id. 125^f/17. *A ce-m grăești așa drază?* nov. 142^f/16. *A ce ești bătrân fără de rușine?* id. 146^v/31. *A ce stai tot înrăutățat?* id. 149^f/24. *A ce plângi de viața aceștii lumi?* dec. 192^f/26. *A ce nu mănânci?* id. 205^v/8. *Îl întrebară: „A ce taci?”* mart. 25^f/29. *A ce-m dedeș atâta scârbă?* id. 43^v/33. *A ce gândești la mintea să... să fiu nălucire?* apr. 64^f/32. *A ce giudeci tu pre păstoriul fiindu-ț tu oaie. A ce apuci fariseiaște giudețul lui D[u]mn[ă]dzău?* id. 73^v/30. *A ce feceș așa?* mai 132^f/2. *A ce ne lenim, a ce nu ne nevoim să...* id. 137^f/9. *A ce minți?* iun. 155^f/24; **b)** (Introduce o propoziție indirectă, cu nuanță de scop) *La (ce). Să ia sama a ce lucru iaste mai de poruncă.* dec. 196^f/2; **c)** (Introduce o propoziție cauzală) *Pentru că, deoarece. Au învis pre un slujitoriu... ce să necasă în mare, a ce i să foarte rugară.* sept. 29^v/34. *Plângând a ce rămasără săraci de...* id. 32^f/32. *Fericit ești... a ce mult te-ai ostenit.* dec. 208^f/26.

5. (Formează, împreună cu substantivele precedate de numerele sau de adjective pronominale nehotărâte sau împreună cu pronumele nehotărât, construcții cu valoare de genitiv, desemnând apartenența, posesia) *I-au tăiat capul lui și a trei prunci.* sept. 5/2. *Isfealitori s-au arătat a toate boale.* id. 34^f/23. *Patriarșii tuscinci a toată lumea.* oct. 61^f/1. *Pentru-ndereptarea a mult păgâni.* id. 85^v/6. *Făptoriul și înșirătoriul a toată săzdanía.* dec. 192^v/2. *Obârșiile a toată învățătura.* id. 193^f/6. *Cu giudețul sorțului a tot poporul.* id. 204^f/26. *La 70 de ai a toată viața sa.* id. 207^v/15. *Păstoriu a multe cuvântăreațe oi.* ian. 10^v/8. *Și fu a mult săraci maică.* apr. 82^v/25. *Din afară a toată glăceava fiind.* mai 108^v/11. *Fiică a creștini buni.* mai 135^f/35.

6. (Urmat de substantive, formează construcții cu valoare de dativ) *Deade pâne a flămândz.* sept. 18^v/30. *Fu a mult de polzuire.* oct. 44^v/20. *Închinându-vă... a spurcături.* nov. 163^v/18. *Să-nchina a păpuși.* id. 163^v/28. *Țănea calea a bărbaț și a femeii.* ian. 25^f/22. *Să vă spodobască a cereasca sa împărățâe.* mart. 5/35. *Deade pre tustreale a trei boiari să le dea strânsoare.* apr. 71^v/21. *A mult fu sol de spăsenie.* id. 87^v/3. *Să slujască... a stăpâni păgâni.* mai 106^v/22. *Să-nchină a idoli nesâmțat.* id. 115^v/32. *Mă închin a D[u]mn[ă]dzău fără moarte.* id. 116^v/29. *Spunea... a mult necredzute.* id. 119^f/6.

7. (Intră în construcția unui complement circumstanțial de mod sau cu valoare sociativă) *Cu; după. Logodită fiind a bărbat.* dec. 215^v/23–24.

8. (Intră în componența/construcția unui complement circumstanțial de cauză) *Să ciudară a minune mare.* sept. 21^f/28 (aici poate avea și sens de modal comparativ, „ca de”). *Ieșiră toț din besearică a minune.* nov. 118^f/20.

9. (Urmat de prep. *de*, în povestire, are sensul prepoziției *despre*, introducând un complement circumstanțial de relație) *A de strânsul sv[i]ntei pulberii...* mai 112^f/2.

10. (Introduce un atribut) *Mai luat-ai s[u]fl[e]t a om să i-l duci?* sept. 30^f/28. *Apărătură a tot răul.* mart. 60^v/30 (în ultimul exemplu are sensul prep. *de*, loc. *față de*, în *fața*).

2. ABĂTE vb. III (< lat. *abbattere*)

1. In t r a n z. (Descori urmat de prep. *de*) A părăsi o anume direcție pentru a relua o acțiune diferită de cea stabilită inițial; a se îndepărta de la direcția dinainte stabilită, cu scopul de a întreprinde o altă acțiune; „er gibt sich Mühe” (cf. Lacea, *Untersuchung*). *Și abătându-să curăbierii la un scruntari de mare cu vad, îngropară, ieșind la pământ, sv[i]nt[e]le ei moștii.* sept. 20^f/2. *Abātu de-ș gătă mormântul de-ngropăciune.* id. 25^f/7-8. *Abātu femeaia de căotă și află capul.* oct. 68^f/26. *Abātu și feace o sv[â]ntă besearică.* id. 68^f/36. *Oblicind ep[i]sc[o]p[u]l, abātu de botedză pre toț oglașenicii.* dec. 242^f/23. *Când fu demineață, abātu de-i adusă o piiale de capră.* ian. 18^f/21. ♦ P. ext. Tranz. (Despre forțe ale naturii) A schimba direcția unui obiect (aflat în mișcare) *Moștii... le-au abătut apa la o râpă.* mart. 27^v/19. ♦ A părăsi un mod de a gândi, de a supraviețui, înlocuindu-l cu o altă conduită, mod de a gândi etc. *Ș-au abătutu-ș tot gândul și voia spre sporiul bunătățelor.* nov. 120^f/20.

2. R e f l. A se opri undeva (sau la cineva), părăsind drumul inițial. *Să luă după dânsul până s-au abătut la...* nov. 133^v/3.

3. R e f l. A se îndepărta (puțin), a păși într-o parte. *Unul din bătăuș, fiindu-i milă de sv[â]nta Iuliani, anume Stratonice, să abātu na stânga și credzu în D[o]mn[u]l H[ri]sto[s].* mart. 18/16.

3. ABIĂ, ABIIĂ adv. (< lat. *ad vix*)

1. (Modal) Cu greu, cu greutate; anevoie. *Așea fiind bolnav. Și abiiia l-am înduplecat de-au slobodzât să-ș margă pre-acasă ascultătorii ce era strânși pregiur dânsul, de-i asculta învătătura.* nov. 172^f/14. *Iară apoi abiiia mi-am adus aminte de răutățile mele ceale multe.* dec. 189^v/12. *Le era rușine să-i spuie în față. Abiiia siliț și cu stideală îi spusără.* id. 196^v/15. *Descoperindu-i s[ff]ânt[uf]l obraz, străluciiia ca ingerul. Atâta cât abiiia putea de-l vedea.* mart. 43^v/18. ♦ (Întărit de locuțiunile *cu nevoie*, *cu mult greu*) *Abia cu mult greu am scris și această... carte.* sept. 6/15. *Luându-ne pre urma ei sosâm la alte râpi și primejdii. Și surupându-ne, abiiia cu nevoie putum de ne pogorâm la șes.* oct. 79^f/34. ♦ (Amplificat prin prep. *de* sau *cu*) *Și spunea diaconul că „Atâta mergeam de reapede acesta drum, cât im părea că zburăm de de-abiiia de ne vrea agiunge pasăre”.* sept. 11^v/34. *Cu de-abiiia îl înduplecară în sfatul lor. Și le dzăsă de-i feaceră o colibiță.* dec. 209^f/4.

2. (Cantitativ, intensiv) Foarte puțin, aproape deloc. *Abiiia vie o aruncară în temniță.* oct. 91^v/35. *Apoi multe ceasuri ce-l țânură așea spândzurat, îl pugorără abiiia viu.* id. 95^f/32. *Slăbiiu de post, cât abia eram viu.* mart. 54^v/36.

3. (Temporal) De foarte puțină vreme; de îndată ce, numai ce; chiar atunci, tocmai. *Și slăbind, să voiera, blăstămând. Și abia iarăș să rădică de căută în sus.* oct. 41^v/29. *Rar și galbăn la păr. Abia mesteca cărunteațe.* ian. 17^v/19.

4. AC s. n. (< lat. *acus*)

1. Mică ustensilă de oțel, care servește la cusut. Folosit și pentru o comparație, pentru a atrage atenția asupra unei situații etc. *Dormirea îi era ședzând rădzâmat cu pieptul pre gemunchi, și înfigea un ac în lumânare aprinsă și când agiungea focul lumânării la ac, cădea acul într-o medelniță de suna, și-l stărniia de să scula.* sept. 3^v/12. *Putearea voastră ș-a dumnădzăilor voștri iaste ca un foacel înflat, plin de vânt, carele deaca-l vor împunge numai cu o-mpuitură de ac, el să face de nemică.* nov. 142^f/7.

2. (Biol.) Organ de apărare și de atac al unor animale, în formă de ghimpe sau de vârf ascuțit. *Dzeace femei zdrobiră acele șearpelui.* sept. 14^f/8.

5. ACÉL, ACEÁ pron. dem. V. a c e l a.

6. ACÉLA, ACÉEA, aceia, acelea, pron. dem., adj. dem. și art. dem.

1. Pron. dem. (Indică pe cineva sau ceva relativ depărtat de vorbitor) *Acei de mainte de dar, prorocii.* sept. 6/24. Loc. adj. **Ca aceaia** = puternic; însemnat; extraordinar. *Feace așea moarte ca aceaia.* dec. 201^f/25. *A vâ-nchina la d[u]mn[ă]dzăi ca aceaia.* febr. 55^f/11. *[Î]i duc la moarte ca aceaia.* id. 60^f/4. Loc. adv. **Drept aceaia** = prin urmare; deci. *S-au gândit ficioara că-i spune de om pemintean. Drept aceaia să schimbă în față și la inemă.* nov. 162^f/3. *Drept aceaia dimonii... îl îngrozii.* febr. 88^f/15. *I-au datu-i... să poată face preaslăvite mimuni. Drept aceaia au plecat și femeaia sa pre Ania.* mart. 19/9. *Drept aceaia însuș v-au arătat acmu cum să vă îndireptați.* id. 31^v/14. **Dintr-aceaia** = din acea cauză; datorită; drept urmare. *Era din fire isteț și ascuțât la minte și dintr-aceaia să feace foarte învățat.* dec. 204^f/21. **Într-aceaia** = în timp ce. *Și-ntr-aceaia ce cugeta, adică sosește... călare sv[â]nt[u]l m[u]cinic.* nov. 117^v/5. *Într-aceaia ce așteptam eu aceale trei luni postindu-mă, audzâiu că vrea să stea la-ntrebare Petră.* id. 151^f/2. **Pentr-aceaia** = dintr-un anumit motiv, dintr-o anumită cauză; din cauza (a ceva), ca urmare (a ceva). *Pentr-aceaia fu bătuți preste... obraz.* id. 92^f/17. *Și pentr-aceaia s-au și botedzat.* dec. 188^v/16. *Pentr-aceaia fu certat.* mart. 35^v/10.

2. Adj. dem. *Aceale durori.* sept. 35^v/10. *Unul de-acei... îngeri luminaț îl luă de mână.* oct. 65^v/11.

3. (Cu valoare de adj. dem. de identitate) *Într-aceaia hire ca și dintâiu.* oct. 95/2. *Într-aceaia dzî a doi părinț... vădzură ce li-au arătat D[u]mn[ă]dzău.* mart. 36^v/22.

4. Art. dem. *Acea mai zăbavnică măcenie a științii luptară.* sept. 6/20.

7. ACÉST(A), ACEÁSTA, acești, aceste, pron. dem. și adj. dem. (< lat. **ecce istu, ecce ista*)

1. Pron. dem. (Indică pe cineva sau ceva relativ apropiat de subiectul vorbitor) *N-am aflat nice dănăoară comoară. Ce acestea mi-s de la părinț.* oct. 77^f/2.

Acestuia i-i moștia Ț[a]rigradul. dec. 220^v/28. Cu agiutorul acestuia, feace ș-altă mănăstire. febr. 74^v/6. Loc. adv. Fără de-aceasta = în plus, pe lângă. Oare iaste ș-altă lume, ș-altă viață fără de-această trecătoare? nov. 149^v/25. Mai pățând ș-altele fără aceastea, îi tăiară capul. ian. 4^v/18. Loc. conj. Cu totul cu aceasta = totuși. Cu totul cu aceasta nu era mai pre jos cu bunătățile. dec. 201^v/10. Loc. adj. Ca acesta = intens; extraordinar; mult; frumos etc. Cuvinte grăind ca aceastea. oct. 40^v/21. Și di-ț putea și voi suferi ca aceastea, rămâneț aicea. id. 83^v/35. Ce miros ca acesta? nov. 140^v/18. Loc. adv. După aceasta = apoi. Fu prinsă... și mult muncită... După aceasta scoasă din temniță. sept. 35^v/7. Feace ș-altă mănăstire... După aceastea ș-alte mănăstiri feace. febr. 74^v/7.

2. Adj. dem. (Arată că ființa, lucrul etc. desemnate de substantivul pe care îl determină se află aproape în spațiu sau timp de vorbitor) *Ușea aceștii peștere. oct. 82^v/10. De unde s-au luat... pre-aceaste locuri? id. 82^v/29. Păzătoriu aceștii cetăț. id. 88^v/30. ♦ (În legătură cu substantive care arată momentul, răstimpul, epoca în care se petrece o acțiune) Care este în curs, curent; prezent (sau dintr-un viitor apropiat). Într-aceasta lună, 31. oct. 86^v/17. Aceștia dzâle prăznuim sârbătoare. dec. 204^v/27.*

8. **ACÍ** adv. de timp (< lat. *eccum hic*) în construcția **de-aci** = apoi; din acel moment (înainte, încolo) *Fură urgisiț de Mihail chesariul... De-aci în Acrița. febr. 53^v/25.*

9. ACÍIA adv. (< lat. *eccum hicce*)

1. Adv. de loc (Indică locul apropiat de subiectul vorbitor) *Pre Varuh să-l las aciia. nov. 105^v/15.*

2. (În legătură cu prep. *de* are sens temporal) **De aciia (nainte) = a)** de aici înainte, de aici încolo. *Atunce de-aciia fu nevădzut bătrânul. nov. 139^v/33. Și de-aciia înmăinte să feace nedespărțât de la învătățoriul. id. 178^v/3. S-au spodobit a lua și daruri d[ŷ]mn[ă]dzăești. Că de-aciia nainte nu mai mânca bucate tari. dec. 189^v/32. Și născu de-aciia nainte destul, trei feț și trei feate. id. 206^v/16. Păcatul au învicit. De-aciia n-au mai avut nevoie, cum și sângur spunea. mart. 34^v/22. De-aciia de-atunce, feaceră multe minuni. apr. 103^v/26; b)* după aceea; apoi; „nachher” (cf. Lacea, *Untersuchung*) *Întăi pre porunca împăratului tăiară pre sv[ă]nt[ŷ]l Vasile, de-aciia cuconii. sept. 6^v/1. Deci să mâncăm întăi, de-aciia voi spune și de păcatele meale. oct. 82^v/22. O bătură pre talpe cu vine. De-aciia spândzurară de deagetele mâmulor. id. 95^v/16. Petrecând săhăstreaste mulț ai la pustie. De-aciia venind la Ț[a]rigrad, feace multe minuni. dec. 203^v/29; c)* ca urmare a acestui fapt; din această cauză (va suporta cineva o pedeapsă, un blestem etc. sau va avea loc un eveniment nefast) *Ierusalimul s-au pângărit în pustieciunea jrătvelor idolești. Și de-aciia va veni sfârșitul a toată dihaniia. sept. 214^v/5.*

10. **ACÍCEA** adv. de loc (< lat. *eccum hicce*; atestat de N. A. Ursu și în Dosoftei, *PsV, Lit.*; lipsește din atestările lui C. Lacea) *Aici.* (Deseori precedat de

prep. *de*) *De-acicea sânt.* oct. 77^r/4. *20 de mile de-acicea.* id. 81^v/4. *Să arătă ș-acicea.* nov. 177^r/33. *Să dusă de pre-acicea la sălașele ceriului.* febr. 77^r/11. *Ce-ț cauș pre-acicea?* mart. 24/3. *Fuiu acicea în mare strămtoare.* apr. 75^r/30. *N-au intrat altul nime acicea.* id. 75^v/1. *Stăi acicea neclătit.* mai 125^v/30.

11. ACII adv. (< lat. *eccum hic*; neatestat de Lacea, *Untersuchung*)

1. Adv. de loc. Aici. *Dzâsă să șadză acii.* sept. 32^r/20. *Acii om ședea astădz.* mart. 54^r/13. (Construit cu prep. *de*) *Rădicați-l de de-acii.* oct. 47^r/11. *Să mă duc de-acii.* nov. 152^r/3. (Construit cu prep. *până*) *Până acii iaste epistoliia fericitului Climent.* nov. 156^r/29.

2. Adv. de timp (Construit cu prep. *până*) **Până acii** = până aici, până acum. *Ervan până acii tot tăcea-nspăimat.* dec. 230^v/18. *Dintr-acela ceas și până acii.* febr. 57^v/33. (Construit cu prep. *de*) **De acii (nainte) = a)** de aici, de atunci înainte. *De-acii nainte ca Pavel și Varnava sau ca Petră și Ioan, Ravula cu ai săi era băgat în samă.* febr. 74^r/34; **b)** Apoi, după aceea. *De-acii podobiră nășilia cu multă vărsare de lumină.* nov. 31^v/2. *Întăi îi bătu, făcându-le rane destule...* *De-acii purtându-i încungiurând orașele...* ian. 32^v/1. *Întăi acasă, de-acii și în nărod să le aducă jrătve.* febr. 61^v/20. *Întăi spândzurat îl strujiră.* *De-acii în cuptor de foc băgat... s-au săvârșit.* febr. 71^r/9. *Pasă întăi de te-mpacă, și de-acii vino de-ț închină darul tău.* mart. 47^r/11.

12. ACLÓ adv. de loc (< lat. **ēccum illoc*, cf. *DA*; „provine din *acoló*, cu sincopa lui *-o-*. Forma aceasta apare în Banat”, Gheție, *BD*, p. 174, cf. Weigand, *B.*, p. 312) V. pentru definiție a c o l o. *Și locurile sv[i]nte cutrierând și acló pușnel petrecând, să-ntoarsă la moșie.* oct. 65^r/27 (v. Ivănescu, *Probl. cap.*, p. 341).

13. ACMŪ adv. (Este un cuvânt mult discutat în studiile de specialitate. G. Ivănescu, în *Probl. cap.*, p. 341, analizează ambele variante, *acum* și *acmu*, încadrându-le unor teritorii lingvistice bine precizate. Autorul explică deosebirea de formă între cele două variante prin „deosebirea de accentuare a cuvintelor: *eccum módo* a dat *acmu*, iar *eccúm modo*, *acúm*”. Astfel, „graiul literar moldovenesc din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, având *acmu*, se deosebea de graiul din Moldova de Sud... *Acmu* ne duce spre Moldova de Nord și spre regiunea rotacizantă. O altă confirmare, deci, a ipotezei că graiul literar moldovenesc este la origine graiul maramureșean sau al Moldovei de Nord, și că deci este graiul aristocrației moldovene din primele secole ale principatului”. Gheție, *BD*, p. 174–175, atestă, în documentele secolului al XVI-lea, adv. *acmu* „în graiurile de tip nordic”, în Moldova fiind „extrem de frecvent folosit în texte” și după 1600, „până la începutul secolului al XIX-lea” [v. și Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 81, II.7.8.0]. Păreră generală este că acest cuvânt provine din lat. **eccu[m] mo[do]* [cf. Arvinte, *ST. L. NM.*, p. 14, II.7.3.0]. Interesant este că la Dosoftei, în *VS*, se întâlnește numai această variantă, ce caracterizează arealul lingvistic nordic. Lacea îl menționează numai în glosar, fără

a da atestări, definindu-l prin „jetzt”. Precizăm că numărul mare de ocurențe ale cuvântului ilustrează o paletă semantică la fel de bogată.)

În prezent, în momentul de față; în contemporaneitate. *Viața și petreacerea svinților acmú tipărite*. sept. 12. *Nu trebuiesc acmu, că nu-i vream*. oct. 49^f/26. *I-au robit pre toț cum vedem acmu, în dzălele noastre*. id. 84^f/15. *Acmu sânt în Tara Muntenească sv[i]nt[e]le lui moștii*. nov. 137^f/32. *Acmu asupra besearicii iaste mai mare holcă*. ian. 37^v/20. ◊ (În limbajul liturgic, în sintagma) **Acmu și-n pururea și-n veaci (de veaci)**. *Căruia-i slava acmu și pururea și-n veaci*. mai 126^v/13. *Acmu și pururea și-n veacii de veaci. Amen*. iun. 149^v/33. ◊ (Purtând accentul în frază) *Acmu vedem adevărat cuvântul ce-au dzâs D[u]mn[ă]dzău*. nov. 105^f/31. *Dar acmu ce-i aceasta?* id. 118^v/26. *Îl cuprinsă în brațe și-l sărută dzăcând: „Acmu te știu că-m ești cumnat adevărit. Și mai ales acmu să spunem de sv[ă]nt[ul] Ioan”*. dec. 193^f/14. ◊ (În opoziție expresă cu trecutul sau cu viitorul) *Petreacănd în Efes acmu mai apoi ce s-au vârtejit 27 de ai. Și mai denainte 9 ai*. sept. 32^f/15. *Precum acolo năroadele în besearică cu milă ai acoperit, cu al Tău... omofo, așea ș-acmu pre noi, păcătoșii, șerbii Tăi, acopere-ne cu acoperemântul milii Tale*. oct. 40^f/34. *Acmu s-au făcut luminată și slăvită, ceia ce era întâi ponegreită și necinstită*. id. 163^f/2. ◊ De puțin timp; nu de multă vreme. *Eu... acmu am venit*. nov. 113^f/9. *Acmu sosî... și-i foarte trudit*. apr. 74^f/14–15. ◊ Pe loc; imediat. *Acea mână ce mă lovi... herile să o îparșă sălbatic, acmu*. oct. 48^f/4. *Acmu să ne iușuredz, și-ț vom sluji*. mart. 59^f/16. ◊ (Cu valoare de trecut în povestire; prezentul narativ) *Acesta... săbor al șaptele, ce s-au făcut în Nicheia, unde s-au făcut și întâi. Acmu s-au strâns în dzălele lui Constantin și Irina, maică-sa*. oct. 60^v/32. *Și acmu vrea să-l arunce într-apă pre cucon. Și-ndată trimisă starețul de-l opri*. mai 136^v/4. ◊ (Precedat de prepoziții, cu sensul determinat de acestea) **Până acmu** = până în momentul de față. *Să căotăm ce pățără aceștea. Carii până acmu era cu noi, lumină*. nov. 112^v/31. *Creade-mă... că până acmu eram întunecat și nepricepuț de ne-nchinam idolilor*. id. 140^f/24. **Țâne acest meșterșug de tăiat piatră din tinireate până acmu**. mart. 54^v/26. **De acmu (nainte)** = de aici, din acest moment înainte. *Iacă-ț poruncesc... de-acmu nainte aicea să nu mai lăcuiești*. sept. 29^v/20. *De-acmu nainte să fiț robi în rod de rodul vostru*. nov. 148^f/35. *De-acmu, de-m vei sluji cu direptul și cu priință, nice moartea cea hireșe nu-ț va birui*. dec. 236^v/27. *Mi-i voia de-acmu să mă fac și eu depreună cu dânsul oștean*. id. 89^f/35. ◊ (Cu valoare de atribut adverbial) *Într-acest de-acmu veac*. sept. 4/24. *Au minunat și pre-acei de-atunce și pre acești de-acmu cu minunata lui răbdare*. nov. 171^f/2. ◊ (Echivalent cu o propoziție atributivă) *Fiiul meu dulce, Fiiule de-acmu Tatălui ceresc, iacă-ț iaste gata într-agiutoriu D[o]mn[ul] Dumnădzău*. mart. 27^f/27. **Mai acmu** = cu puțin înainte; mai adineauri; de curând. *Le-ai pus în patu-ț mai acmu*. sept. 15^f/4. *Unde-i părintele ce-au intrat mai acmu?* oct. 56^f/20. *Și mai acmu ce m-am spodobit dorului*. nov. 167^v/9. ◊ (În construcții imperative, sugerând momentul din care poate începe o acțiune care până atunci părea imposibil de realizat, nu se putea finaliza din anumite cauze/motive, sau o acțiune care începe după

îndeplinirea altei acțiuni, anterioare) *Scoală, Anail, ... și acmu ia-mblă de-ț vedz locul.* oct. 82^v/9. *Pasă de-acmu.* dec. 244^f/23. *Acmu te-ntoarce, nemică grijind pentr-aceasta.* febr. 75^v/23. *Du-te acmu la mânăstire-ț cu agiutoriu lui D[u]mn[ă]dzău.* apr. 66^v/25. *Acmu te du sănătos.* id. 66^f/26. *Mâncăț acmu, frațâlor, cât vă trebuie.* mai 116^f/17. ◊ (Precedând verbe dicendi) În cele ce urmează; în continuare; mai departe. *Ereasa aceasta, carea vom să povestim acmu, iaste că adaog armeanii...* sept. 27^v/34.

14. ACOĂCE adv. (< lat. *eccu[m] hōcce*, cf. *TDRG*) (Construit cu prep. într-) Încoace. *Eu sânt Rafail, ce ț-am îndereptat calea într-acoace.* oct. 83^v/9.

15. ACOLEĂ adv. (În *DA* cuvântul are etimonul necunoscut. Etimologia propusă în *TDRG* este preluată de o serie de lingviști, precum: A. Philippide, Al. Rosetti, Ciorănescu, V. Arvinte. Probabil din lat. *eccu[m] [i]llīc* sau *[i]llīc*, cu precizarea că „acest adverb este propriu dialectului nordic, moldovenesc”, Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 81, II.7.1.2.) (Indică un loc apropiat de vorbitor, având o valoare intermediară între *aici* și *acolo*) Pe aici, prin apropiere, nu departe de aici. *4 bărbaț sta acolea.* oct. 80^f/16. *Făcându-ș acolea sv[i]ntele rugi.* dec. 223^f/1. *Unul de ceia ce dvorii acolea, strigă grăind...* ian. 24^v/3. *3 femei ce prăvia acolea.* febr. 63^v/25. *Era acolea o capiște, idolnița lui Zeves.* mai 126^f/12. ◊ (Construit cu prep.) **De-acolea** = indică locul – punct de plecare; de unde începe o deplasare sau o acțiune. *Aflând o piatră, să sui pre dânsă de stătu...* *Și pășind puțântel de-acolea în laturi, dzăsă ...* sept. 5^f/25. *Sosând la Ierusalim, de-acolea mearsă la Antiohiia.* ian. 10^v/5. *Arătându-i cu aceaste vdenii calea ce vrea să facă de-acolea.* apr. 94^v/8. **De pre-acolea** = de acolo; dintr-un anume ținut (aparținând unui anume ținut, unei țări etc.). *Nu-ț agiunge... c-ai întrat pre-ascums... în țara jidovască, ... de-ai amăgit pre cei prostaci de pre-acolea?* nov. 124^f/32. *Acel boiarin de pre-acolea.* ian. 32^f/34. *Toț lăcuiorii de pre-acolea.* febr. 74^f/3. **Dintr-acolea** = dintr-o anumită direcție spre alta; drept urmare, dintr-aceea... *Dorind să-l vadză la față, trecu de cea parte.* *Iară H[risto]s și-ntorcea și dintr-acolea iarăș feșișoara.* nov. 162^v/2. *Dintr-acolea fu și răsâpa sârbătorilor și nedaeielor ellinești.* id. 180^f/9. **Pre-acolea** = indică un loc precis, cunoscut vorbitorilor; în nemijlocită apropiere; prin acele locuri (folosit mai ales în povestire). *Într-acela ceas trecu pre-acolea și Pelaghiia.* oct. 51^v/30. *Sosâm la râpă mare și adâncă, unde nice urmă de om era, nice fire de om îmblasă pre-acolea.* id. 79^f/30. *Ficiorii argintariului, de răhnă căce-l cinstiia toț pre-acolea pre sv[ă]ntul, îl măguliră de-l dusără...* departe. dec. 228^f/2. **Într-acolea** = indică deplasarea spre un anumit loc. „Unde mergi, părinte?” *Iară Andronic îi dzăsă: „La locurile sv[i]nte”. Ea dzăsă: „Eu încă mărg într-acolea”.* oct. 56^v/15. În *DA* este înregistrată doar o atestare din *VS*, pentru construcția cu prep. într-.

16. ACOLÓ adv. de depărtare (< lat. *eccu[m] [i]llōc*; accentul dinamic este întotdeauna pe ultima silabă) În acel loc (relativ) îndepărtat (de cel care vorbește);

în alt loc. *Mearse la Iraclia Thrachiei. Și zăbăvind acolo puțin, ... cutriera prin orașe și sate ce era pre-aproape.* nov. 182^v/7. *Și gonind din peșteră fiară ce era într-însă, lăcui acolo hrănit de ingerul.* ian. 23^v/24. ◊ (Precedat de prep., cu sensul determinat de acestea) **Pre-acoló** = prin acel(e) loc(uri). *Și-l îngropară aproape de stălpul unui stlăpnic. Și-mputând locul pre acoló, de nevoie, s-au pugarât stlăpnicul ș-au mutat acel trup mai afund.* oct. 65^v/32. *Și izgonind duhurile necurate ce lăcuia acoló, ... cât de-aciia îmbla pre-acoló fără nevoie cine și-i era voia.* nov. 180^v/9. **De (pre-)acoló** = din locul acela. *I-au venitu-i ș-acoló poruncă să cuminece cu patriarhul Antonie sau să să ducă și de-acoló.* oct. 63^v/4. *Și cu frică mare trecum de acel iazer de osândă. Și de-acoló în câteva dzâle sosâm unde era 2 munț naț.* id. 79^v/26. *Și sculându-să de pre-acoló schimbă multe cetăț și orașe.* nov. 176^v/7. **Dintr-acoló** = (ca rezultat al unui proces încheiat de mult) din aceasta; datorită... *Eu, din tinireate, petrecând multă vreme cu mimoni și cu aghir, dintr-acoló în făceam agonesita.* dec. 189^v/11.

17. ACOPERÍ vb. IV (< lat. *acc[o]perire*) Tranz.

1. A pune (sau a întinde, fixând) ceva peste un obiect sau peste o ființă (pentru a-l ascunde, a-l proteja etc.). *Având un țaran un cucon așea cum duh spurcat, l-au pus într-o coșniță mică și l-au acoperit cu buruiane și l-au pusu-l la ușea sv[â]nt[u]lui.* oct. 42^v/31. *Sv[i]nția Sa acopere ceriul cu nuorii.* apr. 66^v/17.
2. A apăra, a proteja. *Or putea da știre... de ferința ce i-au apărat D[u]mn[ă]dzău și i-au acoperit.* nov. 106^v/25. *Stătu sv[â]nt[u]l Mina sănătos. Cu ochi și cu limbă... Și încă vădzu... eparhul și 2 îngeri acoperind și umbrind pregiur capul sv[â]nt[u]lui Mina.* dec. 207^v/18. *Îngerii slujesc. Și cei cu ochii mult, heruvimi, pre sv[â]nt[u]l prestol trupul D[o]mmului H[risto]s acoperind.* mart. 46^v/22. *Să ne acopere și pre noi... supt aripile darului Său, de toate primejdile.* apr. 77^v/30.
3. (Atribut al divinității) Acțiunea de a proteja un lucru sau o ființă, făcându-l de nerecunoscut în ochii celorlalți. *D[u]mn[ă]dzău au acoperit, de n-ău mai priceput că-i hiică-sa.* sept. 27^v/6.
4. A îngropa. *Nu fi s-a naște cuconul până nu fi-i acoperi bărbatul cu țărna.* oct. 93^v/10. *Leul apucă cu brâncile denainte de săpă, cât să acopere trupul sv[i]nței.* apr. 67^v/29.
5. A ascunde, depășind prin intensitate luminoasă un corp care emană lumină. *Carea sv[â]ntă Cruce, cu strălucoarea ei, au acoperit radzele soarelui. Și curcubău pregiur cruce, ca o cumună.* mai 111^v/6.
6. A ascunde ceva (de cineva); a tăinui. *Și luând boala în prilej, să făcea că nu-i sufăr la bucate, și cu aceia-ș acoperiia postul.* dec. 223^v/19. În DA acest cuvânt nu are atestări din operele lui Dosoftei.

18. **ÁCRU** adj. (< lat. *acrus*) (Despre miros) Întepător, fetid; cu miros greu. *Deci mult sv[i]nț să fac și la rus. Și până astădz să fac, c-am vădzut pre arhimandritul Inochentie în Pecersca de patro luni murit. Așea era de curat,*

nemică acru sau greu ceva. Ca nește moștii trupul lui. iun. 162^v/11. În *DA* nu este înregistrată nici o atestare din scrierile lui Dosoftei pentru acest cuvânt.

19. ACÚ adv. (Etimologia acestui cuvânt a fost îndelung discutată. În *DEX* apare ca variantă a lui *acum*; la fel: *TDRG* și Șăineanu, *DU*. În *DA* se întâlnește altă soluție: „Admițând că sensul lui *acu* era «aici» și că din adverbul local al apropierii s-a dezvoltat un adverb temporal al prezentului, se poate admite un **eccu-huc*, cf. lat. *adhuc* «până aici» și «până acum»”. Cioranescu, în *DER*, spune că „representa el lat. **eccum hūc*”. Gheție, *BD*, p. 174–175, crede că ambele soluții ar putea fi reale: „*Acu* ar putea proveni din *acum*, prin căderea lui *-m*, sau dintr-un lat. **eccu-huc*”. La Dosoftei l-am întâlnit doar o singură dată, într-o formulă „standard”, specifică limbajului bisericesc. *Să te slăvescă cu-mpreună nenceputul Tău Părinte și-mpreună văcuiutoriul Tău D[uj]h, acu și pururea și-n veacii de veaci. Amin.* nov. 170^v/3. În *DA* nu există nici o atestare pentru acest cuvânt din scrierile lui Dosoftei. În urma studierii materialului din atlasele lingvistice românești, I. Gheție stabilește răspândirea teritorială a cuvântului „pe alocuri”, în sudul Crișanei, Banat, sudul Transilvaniei, Muntenia, sudul Moldovei și Dobrogea, fapt care întărește – după opinia autorului – supoziția că „*acu* provine din *acum* și nu din **eccu-huc*” (*op. cit.*, p. 174). În documentele din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, I. Gheție are atestări pentru acest cuvânt numai din sudul Moldovei. Faptul că *acu* apare într-un text specific ariei nordice, cum este cel al *VS* este un lucru interesant, dar nu ni se pare chiar neobișnuit, deoarece cuvântul este atestat într-o formulă de cult religios, cu o mare circulație în limba scrierilor din acea perioadă. Dacă nu este intervenția unui tipograf, este posibil să fie o „scăpare” a cărturarului care, deși scrie general *acmu*, cu siguranță cunoștea și această variantă.)

20. ADÁOGE vb. III (< lat. **adaugēre*)

1. *Tranz.* A spune sau a scrie ceva în completare față de ce este spus sau scris anterior (totodată și cu valoare absolută; neputând fi contrazis sau completat). *Ereasa aceasta carea vom să povestim acmu iaste că adaog armeanii...* sept. 27^v/34. *Deaca-i învăță și scrisără ce-au trebuit, au adaos ș-aceasta.* nov. 106^v/29. *Dară cum să să poată apropiia patimă de d[uj]mn[ă]dzăire? Pentr-aceia rău grăesc armeanii de adaog patimă Celui fără de moarte.* nov. 120^v/4. ◊ *P. ext.* (Despre construcții) A mări, a completa, a lărgi (prin ridicarea unor noi dependențe). *Adaosă mănăstirea, că nu-ncăpea de mulț, de cât veni, această sv[ă]ntă... de preaslăvite ciudeasele ei, ce se strângea, lepădaț de lume, în veastia minunelor lui Evfîmian.* oct. 93^v/4.

2. *Tranz.* și *intrans.* (Urmat de prep. *în*) A crește (în), a spori (în), a înmulți, a acumula. *Acesta petrecând acolo 38 de ai, tot sporind nainte, ca un novonacealnic când ar hi, tot mergea adăogând nevoința.* nov. 143^v/4. *Deaca să feace mare tot adăogând în bunătăț mai cu multul, și cercând împărățai Vasilie Machedon să afle ficioară cu bunătăț și frumoasă, o aflare... și o împreunară cu Leont, fiul lor.* dec. 223^v/11.

3. Refl. (activ) A crește. *Mâncăm de ne săturăm de dânsă. Și ni s-au schimbat fața și vârtutea ni s-au adaos.* oct. 80^v/36.

4. Refl. (pasiv) A i se dăruî (cuiva) ceva, în completare. *Asupra duhurilor necurate dobândi puteare și i s-au adaos lui încă și... dar.* ian. 18^v/6.

5. S pec. în t r a n z. („Scriitorii vechi bisericești fac adeseori abuz de acest cuvânt, întrebuițându-l, după modelul textelor ebraice, și acolo unde un adverb ca «mult», «tare», «mai» ar fi mai potrivit”, *DA*; nu se dă o definiție propriu-zisă, ci se face o echivalare semantică: „îi mai dădură cu un lemn în cap”) A lovi. *L-au oborât gios. Și trăgând de moarte, îl adaosără cu un lemn în cap, de-l umorără.* oct. 78^v/13.

21. ADĂPĂ vb. I (< lat. *adaquare*) T r a n z.

1. A da de băut (cuiva) apă, pentru a-i potoli setea. *Lovindu-i seate, scoasă apă cu ruga din loc săc, de-i adăpă.* nov. 135^v/34.

2. A da de băut (cuiva) un lichid sau o materie în stare lichidă, cu scopul de a-l ucide. *Îi băgară în vârteaje și cu plumb topit îi adăpară.* sept. 34^v/30. *Și-l adăpară cu otravă cumplită.* nov. 119^v/7. *Cu fiiare... [i]l adăpară.* ian. 39^v/8.

22. ADĂPŌST s. n. (< lat. *ad appos[itu]m* sau *ad depos[itu]m*) Ocrotire. *Te scoală și pasă noaptea, că-i văzduhul adăpost, iar dzua nu vei putea de herbinteala soarelui.* apr. 77^v/11–12.

23. ADĒCĂ interj., adv. (*TDRG* propune etimonul latin *adeo quod, id est quod* etc., iar Cioranescu, *DER*, lat. *adaeque*)

1. Interj. Iată, uite (că...). *Ședzu supt umbra unui copaci... și adecă, cu toemala lui D[u]mn[ă]dzău, soseaște și femeaia lui.* oct. 56^v/8. *Ne rugăm lui D[u]mn[ă]dzău să ne scoață de acea râpă. Și adecă o ciută veni... id.* 79^v/32. *Și-ngăduind puțântel, adecă miros de mir foarte minunată să feace în peșteră și ne veniia; la nări.* id. 81^v/10. *Să gătară să-l îngroape. Și adecă glas din ceriu dzăsă... nov.* 107^v/3.

2. (Cu sensul expr. adv. *când acolo* = de fapt, în realitate) *Trezându-șă, preutul să gândiia c-au visat. Și adecă mearele în poală.* sept. 14^v/25.

3. Adv. Și anume, cu alte cuvinte, va să zică. *Grăi lui: „Vino după mine!”, adecă lui Petră.* sept. 32^v/16. *Precum să veade la poematele lor, adecă tvoreniile, canoane și stihire... dec.* 193^v/7. *Să dusără preste toată țara romeilor, adecă a creștinilor pravoslavnici.* id. 202^v/28.

24. ADEVĂR s. n., adj., adv. (< lat. *ad de verum*)

1. S. n. Ceea ce este real, de netăgăduit; ceea ce corespunde realității. *Acealea ce să feaceră au fost din farmeci, iar nu dintr-adevăr.* nov. 103^v/24. *Eu m-am rugat lui D[u]mn[ă]dzău să nu moriu până n-oi face casa mea besearică... și să strigu adevărul credinții.* id. 142^v/34.

2. Adj. Indiscutabil, neîndoielnic, real. *Cu adevărat că-i tare și putearnic și D[u]mn[ă]dzău adevăr acesta ce-l mărturiseaște și-l strigă Filip.* nov. 127^v/13. *Mărturisiră... pre D[o]mn[ui] H[risto]s că-i D[u]mn[ă]dzău adevăr.* febr. 74^v/31. *D[u]mn[ă]dzăul tău iaste adevăr și drept.* mart. 13/2.

3. Adv. Cu adevărat, într-adevăr. *Veniia adevăr fericitul Macarie.* oct. 81^r/13. *Adevăr fericit sântei voi și năroci.* nov. 166^r/34. *Ferice de tine, Arsenie, și adevăr ferice.* mai 113^v/4. *Callimichi, adevăr bună biruitoare.* id. 118^r/30. ◊ Loc. adv. **Cu adevăr** = cu adevărat; corespunzător realității, în realitate, de fapt. *Viață cu adevăr îngerească.* oct. 65^r/18. *Era ucinicul Celiua cu adevăr.* nov. 182^r/23. *Aceasta feace pre sf[â]nt[fi] să să afunde s[fi]fl[e]teaște. Și cu adevăr că aceasta au fost despre vrăjmașul începătură să să afunde în chip ca acesta.* dec. 189^v/5. *O călugăriță, Melanthia, ce să tâlcuiaste Negriia, neagră femeiaie, neagră cu adevăr la s[fi]fl[e]t... au îndrăgit pre Evghenie.* id. 235^v/1. *Cu adevăr credz.* mart. 12/26. **Cu de-adevăr(ul)** = într-adevăr, cu adevărat, în totalitate. *Să mărturisii creștin cu de-adevăr.* sept. 19^r/13. *Oare iaste cu de-adevăr așa?* nov. 162^r/5. *Sv[fi]nția Sa avea a veni cu de-adevărul.* id. 178^r/13.

4. Adv. Amin; așa să fie (calc?). *Întru slava lui D[fi]mn[ă]dzău, adevăr.* sept. 15^r/13. *Poftim Mării Tale sănătate și pace cu viață nărocită să petreci Măria Ta întru cinstit și prealuminat scaunul Mării Tale. Adevăr.* id. 3/10. *Cătră Sv[fi]nția Ta cu frică și cu credință, la folosânța rodului creștinesc. Adevăr.* oct. 40^v/2.

25. **ADÍNC** s. n. (< lat. *aduncus*) V. a d â n c². [*Într-adincul nopțai mearsă Sratoclei cu Maximilla... la ușa temniții.* nov. 183^v/19.

26. **ADÍNS** adv. (, < lat. *ipsum*, precedat de *îd*, sau de *ad*, sau de *ad-de*”, Arvinte, *ST. L. EX.*, p. 19, II.4.1.4; v. și *CADE*, Șăineanu, *DU*) (Numai în locuțiuni) **Cu de-adins = a)** mai ales; în chip stăruitor; în mod special. *După ce mărturisiră sv[fi]nții Petră și Pavel, cerca cu de-adins pre ucinicii.* febr. 84^v/2; **b)** tare; mult, cu stăruință, insistent. *Sv[fi]nția Sa cu de-adins să roagă nepărăsând pentru rodul omenesc.* oct. 40^r/7. *Întrebaui de un neguțătoriu cu de-adins.* apr. 74^r/30; **c)** cu atenție; în mod special; în serios. *Nevinovat ești, precum să veade, și cu năpaste te-am osândit, că nu mi-am luat sama cu de-adins.* dec. 195^v/24. *Ia-te aminte cu de-adins, să nu faci nice dânoară fără voia mea. Că aceasta-i temelia vieții călugărești.* id. 195^v/11; **d)** cu adevărat, într-adevăr. *O-ntrebă cum o chiamă pre dânsă și pre cuconii ei. Și deacă spusă numile, s-au încredzul cu de-adins.* nov. 152^v/16; **e)** cu orice chip, în mod obligatoriu. *Vor cu de-adins să-l preușască.* dec. 190^r/30; **f)** cu grijă; cum se face; cum trebuie. *Deci îngropând pre Ieremiia cu de-adins, curund... răpăosă și sv[fi]nția sa.* sept. 34^v/10. *Sv[fi]nt[fi]le lui moștii strângându-le cu de-adins nește rudenii a sv[fi]nții sale, ... le astrucară cum să cade.* ian 2^v/14. **Foarte cu de-adins = a)** foarte atent; cu stăruință; insistent. *Pusă... să prăvască, să vadză foarte cu de-adins.* sept. 12^r/4–5. *Oglindiiam foarte cu de-adins la masă.* oct. 47^r/7. *Au luat sama foarte cu de-adins steaoa.* dec. 243^r/20; **b)** serios, fără glumă; cu siguranță, neîndoielnic, (imediat). *Opreaște cela ce va-ntra întâi în nontru și te-nchină de la mine și-i dă de la mine ceastă scrisoare pecetluită, și de la dânsul î vei înderepta foarte cu de-adins greșala.* sept. 11^r/20; **c)** foarte bine; cu mare (toată) seriozitate(a). *Învățând bine... scriptură și cumoscându-o foarte cu de-adins până la vârv de sâmcea... să dusă de*

la moșie-ș, la schit. febr. 89^v/25. **Cu de-adinsul** = **a)** insistent; mult; cu toată silința. *Și sosând la vad, descălecă din corabie și oglindia pre mare și pre margini, nedejdiuind să-ș zărească sluga plutit, lepădat de mare, să-l îngroape. Și să trudi cercând cu de-adinsul.* nov. 118^v/4; **b)** cu stăruință; cu atenție deosebită. *Astătură naintea boiarinului legat. Pre carii cu de-adinsul boiarinul luându-le samă, deacă-i audzi că mărturisesc pre... H[risto]s D[um]n[ă]dzău sângur adevărat..., să porni cu mare urgie de mânie.* ian. 42^v/34; **c)** cu atenție; în mod serios. *Ce cu ispiteala ni-i lesne să-l cunoaștem de ce samă la cuvânt și la minte s-au făcut, de pre a lui ostenite canoane și tropare și alalte scrisori cu de-adinsul deaca le vom ceti.* ian. 15^v/9. *O griji cu de-adinsul cu ierbi și cu leacuri de fealiuri, și să potoliră durorile.* iun. 155^v/32; **d)** în mod special; cu scrupulozitate. *Învăță să o păzască cu de-adinsul, doară s-a pocăi în vrun chip.* mart. 49^v/12; **e)** sincer, din toată inima. *Mulș... s-au pocăit în taină cu de-adinsul și noi păcatele lor am vădzut.* apr. 73^v/11. ♦ (Construit cu dativul) **A fi (cuiva) cu (tot) de-adinsul** = cu toată seriozitatea (a lua ceva în serios). *Ieși de să-mbrăcă cu cămeașe albă, anume că-l glumeaște. Lui fu cu de-adinsul, și să feace creștin adevărat.* nov. 103^v/16. *El râdea, gândind că-i șagă, iară-mpăratul îi fu cu tot de-adinsul.* id. 148^v/32. **Foarte cu de-adinsul** = cu toată silința; în mod serios; asiduu; conștiincios. *Gătafi-vă foarte cu de-adinsul să vă luptaș.* nov. 164^v/24. *Ferind foarte cu de-adinsul pravoslavia.* dec. 191^v/18. *Feacără rugă foarte cu de-adinsul.* apr. 96^v/30 (poate că aici are și conotația de „din toată inima, cu dăruire”).

27. **ADÂNS** adv. V. ad ins. **Cu de-adânsul** = în mod clar; limpede; cu adevărat, într-adevăr; în mod vădit, cert. *Cu de-adânsul am cunoscuț c-a întrecee cu înțălepciunea și pre... Platon.* nov. 164^v/28.

28. **ADÂNC, -Ă¹, adânci și adânce** adj. (< lat. *aduncus* sau *adancus*, cf. Arvinte, *ST. L. LV.*, p. 16, IV.1.1.1.)

1. (Despre cavități sau lucruri concave) Al cărui fund se află la o distanță (relativ) mare de marginea de sus, de suprafață; adâncit, afund, adâncat, adâncos. *Adânca Râpă.* 33^f (traducere pe marginea foii a numelui unei mănăstiri). *Groapă adâncă* id. 38^v/7, 45^v/28, dec. 213^v/31, mai 109^v/5. *O râpă... adâncă până la Tartar.* oct. 46^v/5. *Dâlboană adâncă și mare.* id. 79^v/35. ♦ (În sintagma) **Bătrâneate adânci** (sau **adânce**) = vârstă înaintată. *Să domnești... până la adânci bătrâneatele Mării Tale.* sept. 7/16, dec. 210^v/14–15, ian. 39^v/24–25, 41^v/8. *În bătrâneate adânce.* sept. 34^v/23, 35^v/15, oct. 58^v/10, ian. 19^v/30, febr. 52^v/33 etc.

2. Care se află sau se întinde departe (în interior sau pe linie orizontală). *Să apropie la peștera orecăruia, întrând într-adânca parte a pustiei.* ian. 14^v/9–10. *Să dusă la pustie adâncă.* ian. 19^v/30. ♦ Fig. Puternic, profund; intens. *Păcle adânce.* dec. 222^f. *Să adormi și cu adânc somn pre străjeari ce mă păzăsc.* mart. 49^v/20.

29. ADÂNC², adâncuri s. n. (< lat. *aduncus*)

I. 1. Parte adâncă, adâncime (considerată vertical); fund, străfund. *Marea... să turbură și să înflă dintr-adâncul fundului.* ian. 37^v/14. *Învăță să bage pre sv[î]nții într-adâncul temniții.* febr. 80^v/1. *I-au aruncat într-adâncul mării.* apr. 71^v/20. *Să mai iasă dintr-acel adânc întunecat.* mai 119^v/36. ◊ (În context figurat) *Socotia în ce chip va putea să adune cu năvodul său atâta mulțame ce era afundată într-adânc de luciul înșelăciunii.* nov. 179^v/3. ◊ Expr. **Din adânc** sau **dintr-adâncul inemii** (sau **al sufletului**) = din tot sufletul; foarte mult; foarte tare. *Plânsuri dintr-adâncul inemii.* nov. 110^v/31. *Jidovul suspina di-adânc pentru pagubă.* id. 118^v/20. *Vârșa lacrimi, suspinând dintr-adâncul sufletului.* mart. 43^v/33. ♦ Prăpastie, abis. *Îl ponorără în râpă de sus într-adânc.* febr. 83^v/26.

2. Loc ascuns, așezat departe (de lume); la depărtare mare (spre interior, pe orizontală); în fund, în (spre) interior. *Am mârș într-adâncul pustiei.* nov. 102^v/20. *Sosând la adâncul pustiei, întră în peșteră.* ian. 16^v/24. *Mergea la adâncul pustiei.* mart. 39^v/1–2.

II. Fig. a) Temei, sens, esență. *Tropare cu de tot adâncul.* oct. 64^v/6. *Cu adâncul înțelepciunii cerca dereptatea ce să afla într-adâncul s[fi]nței scripturi.* nov. 177^v/5–6. **b)** Greutate, dificultate; suferință, chin. *Fălcile trase în nontru de adâncul postului.* ian. 44^v/24. ◊ Expr. **(A sosi) la adânc de bătrânețe** = (a ajunge) la o vârstă foarte înaintată. *La adânc de bătrânețe sosând.* ian. 15^v/14 (este o posibilă creație a lui Dosoftei, prin analogie cu „bătrânețe adânce” sau posibil calc ?).

30. ADORMÍ vb. IV (< lat. *addormire*)

1. Tranz. și intrans. **a)** A trece sau a duce pe cineva în stare de somn; a face să doarmă. *Nu să mai dodeia acea de șapte ori în dzî laudă și slavoslovie lui D[fo]mn[ă]dzău, nice au adormit răpaos fără de lacrimi, durându-o inema pentru săraci.* dec. 223^v/23; **b)** A începe să doarmă. *Avimeleh... adormi pre coșciugul cu smochinele, de dormi 70 de ai.* nov. 105^v/33. *Ioan adormi.* dec. 194^v/26. ♦ Fig. A nu lăsa în pace; a nu lăsa să se odihnească în liniște. *Acolo cu amar vor osândi. Și viermii nu vă vor adormi și focul nu vă s-a mai stânge, carii faceț strămbătăț.* mart. 62^v/8–9.

2. Fig. Intrans. A muri, a deceda. *Adormiră și ei, și ea.* sept. 7^v/26. *Adormi marele Vasilie.* nov. 147^v/8. *Adormi și cătră D[fo]mn[u]l purceasă.* ian. 9^v/11. ◊ (Urmă de construcția întru Domnul) *Adormiră întru D[fo]mn[u]l.* ian. 35^v/1, dec. 191^v/13, id. 203^v/10. ◊ Expr. **A adormi somnul cel de răpaos** = a muri. *Adormi somnul cel de răpaos.* ian. 9^v/31.

3. Fig. tranz. A alina, a potoli; a amorți. *Scrind cătră Victor... dzăce așea cu aceastea graiuri: „Că am adormit în Asiia stihia cea mare, carea va să scoale la dzua cea de-apoi...”* sept. 32^v/2. *Alalte patime... le adormia.* ian. 11^v/13.

31. ADÚCE vb. III (< lat. *adducere*) Tranz. și refl.

1. Tranz. (Despre obiecte) A lua cu sine un lucru și a veni cu el undeva sau la cineva (pentru a-l preda). *Puteț să-mi aduceț apă și unt de lemn să mă botedz.*

sept. 37^v/10. *Îl trimisără poruncind să să-ntoarcă să le aducă răspunsul.* nov. 107^f/1. $\diamond$ (La imperativ) *Pasă la viaa lui Agrippa... și ado smochine pentru bolnavii poporului.* nov. 105^v/20. *Adu lui D[u]mn[ă]dzău sudorile tale cu rugi și cu lacrimi.* dec. 195^v/14. *Ado-mi pâine să gustu.* mart. 55^v/6. *Ado... gătate bunuri.* apr. 101^v/28. $\diamond$ Refl. Loc. vb. **A se aduce la voroavă (cu...)** = a intra în vorbă (cu cineva); a începe o discuție. *Aducându-să la voroavă cu s[fi]nții ingeri.* apr. 79^v/7. $\diamond$ Tranz. **A aduce la cap (sau la capăt)** = a isprăvi, a termina, a încheia, a duce la bun sfârșit. *Adusă la capăt alergătura s[fi]nței ev[sa]n[ghelii].* nov. 184^f/8. *Care plăzuituri și nainte vești aducându-le la cap și arătându-le cu lucrul D[u]mn[ă]dzău...* dec. 204^v/33. **A aduce moarte** = a omori. *Apucând un fuște, îl înfipsă în coasta s[fi]nțului de-i adusă moarte.* ian. 8^f/13. $\diamond$ Spec. A etala, a desfășura, a expune (în fața ochilor cuiva). *Într-acea mare strălucire, în carea era s[u]fl[e]tul încungiuurat, ca într-o radză de soare toată lumea naintea ochilor lui era adusă.* mart. 36^v/12.

2. Tranz. (Despre persoane) A conduce, a însoți (până la cineva sau până într-un anumit loc). *Aducând pre... Dada să-l arunce în foc..., focul căminului să premeni.* sept. 35^v/34. *Îngerul D[o]mn[u]lui rădicând, i-au adus în muntele Gheval.* dec. 224^v/30. $\diamond$ Refl. Loc. vb. **A se aduce jertfă** = a se jertfi, a se sacrifica. *Au adusu-ș pre sine jirtvă... lui D[u]mn[ă]dzău.* mart. 58^v/21. $\diamond$ Fig. (Construit cu prep.) *Pre mult adusă cătră H[risto]s.* sept. 19^f/2. *Au adus și pre împărăteasă la credință.* nov. 19^v/30. *Fu adus la H[risto]s prin sânge, de s-au obârșit vitejască luptă.* mai 129^f/11.

3. Tranz. A cita; a demonstra, a susține o idee prin citarea unei opere sau a unor pasaje dintr-o carte (sau autor). *Naintea lui adusără multe căvinte... din... scriptură.* mart. 26^f/14–15. *Apucându-să acela în tot chipul să-l poată domoli, aducându-i voroave și dzăcând că...* mai 137^f/21. $\diamond$ Loc. vb. **A aduce la mijloc** = a pune în discuție; a cita (în sprijinul unei afirmații sau pentru a demonstra ceva). *Dintru care orașe voi aduce la mijloc unul, lăsând cealealte pre sama cui le știu.* nov. 176^f/30–31. *Aducând la mijloc una din prorociile s[fi]nț[u]lui, ca dintr-un capăt de ășătură vom arăta iubitorilor de agonesătă toată ășătura.* dec. 210^f/21.

4. Loc. vb. Tranz. și refl. **A(-și) aduce aminte** = a(-și) aminti. *Aducându-ș aminte de străluminarea mării tătâne-său, i să feace milă.* nov. 102^f/2. *Dară astădz ț-ai adus aminte de Ieremiia, de-l întrebi?* id. 106^f/24. *Prăznuim sărbătoare. Carea ne aduce aminte plazurile și făgăduințele ce s-au dat prin ingerul...* dec. 204^v/28. $\diamond$ (La imperativ) **Ado** sau **(ț-)ad aminte** sau **(ț-)ado la minte** = amintește-ți! *Și-ț ad aminte... și de apostolii.* ian. 39^f/23. *Ț-ado la minte aceastea amădoă. Și pentru osânda păcătoșilor să suspini și să plângi.* apr. 101^v/32. *Ț-ad aminte, giudetule, și fă direaptă giudecată.* mai 138^f/20. $\diamond$ (Construit cu dativul) *Pentru noi ad aminte la D[u]mn[ă]dzău.* ian. 39^v/18.

5. Tranz. A face pe cineva să gândească limpede; a lumina (pe cineva) la minte. *Numai D[u]mn[ă]dzău i-au adus aminte a dzăce așea de frica argintului.* oct. 87^f/32.

32. ADUNĂ vb. I (< lat. *adunare*)

1. Tranz. A aduce din toate părțile, a concentra. *Până când nu veți mai sătura adunând și grămădind foc în capetele voastre, lacomilor?* mai 145^v/10. ◊ (La imperativ) *Ședzând în chelie, adună-ți mintea!* „concentrează-te”, apr. 101^v/12.

2. Refl. (Urmat de prep. *cu*, subliniind ideea de uniune, de aliere) A se întâlni; a veni în contact; a se întovărăși; a se alătura (cuiva). „Cuvânt vechi, cu sens diferit de cel din limba literară actuală”; „a se întâlni, a se împreuna” (Rosetti, Cazacu, Onu, *ILR*, p. 221). *Adunându-să amândoi și privitind.* oct. 43^v/30. *Acolo să adună cu frate-său.* nov. 179^v/27. *S-au adunat... cu un călugăr și mearcă la mănăstirea neadormiților.* ian. 14^v/27. *S-au adunat cu marele, iubitul ucinic, Ioan.* id. 25^v/11. *Adunându-să cu ispravnicul...* mart. 25^v/21.

33. AFĂRĂ adv. (< lat. *ad foras*)

1. Dincolo de limitele unui spațiu închis sau apropiat; în exterior. *Ca un zidiu de adamant de o-ncongiură, pentr-aceaia ieșiț afară dintr-însă mainte, până nu-ncungiură haldeii.* nov. 105^v/15. *Ieșind afară poruncă să să oprească credința în H[risto]s.* apr. 81^v/6. ◊ Loc. vb. A **da afară** (la lume) = a răspândi; a face cunoscut. *Preuțându-să... și dând afară la lume multe cuvinte de învățatură călugărească.* nov. 121^v/20–21. ◊ Loc. prep. **Den (din) afară** = în exterior; prin exterior. *L-au închis în cămară-ș, puind râteadzul den afară.* oct. 97^v/34. *Au bătut în păreate din nontru, de-au cunoscut den afară locul unde or sparge.* nov. 159^v/16. *Vădzu zmaul la prag, deasupra, și pre diaconul den afară, tremurând de frică.* dec. 209^v/21. *Idolii...-s den afară de aur și de-argint, de scripăsc, iar din nontru-s plini de necurățae.* mai 113^v/33. **Den afară de** = afară de, dincolo de. *Le astrucară den afară de cetatea Hersonului.* sept. 23^v/35. *Au rămas den afară de beseacică.* dec. 242^v/8. *Fu scoasă den afară de poarta mănăstirii.* febr. 66^v/2. *Caută den afară de ușea peșterii.* mart. 26^v^{bis}/27. *Nu să cade a mânia den afară de mănăstire.* id. 36^v/33. *Ascundzându-să den afară de oraș.* id. 38^v/14–15. **Afară de** = în afară; în exterior(ul). *Ieșiră împăratul Theodosie și cu patriarhul, cu tot clirosul, cu tot nărodul, cu mare litie afară de T[ra]igrad, la câmp, de frica cutremurului.* sept. 27^v/30. *Lepădându-i trupul afară de oraș, căinilor.* oct. 67^v/7. *Rămaș afară de foc.* dec. 242^v/31. ◊ Loc. adj. (Despre concepte) **De-afară** = exterior; străin (care nu ține de cultura poporului respectiv). *Am învățat toată dăscăliia de-afară a ellinilor, am învățat și a noastră theologhie.* dec. 192^v/3. *Scriptura a d[eu]mn[ă]dzăiasca înțălepciune și cea de-afară până în sâmcea au învățat.* febr. 53^v/16–17.

2. (Cu valoare substantivală, construit cu prep. *de*, *den/din*) Loc aflat în exteriorul, dincolo de limitele altui loc luat ca punct de plecare sau ca reper. E posibil să fie considerate și loc. prep. (gen.). *Cesta împărțitoriu fiind și slujitoriu strânsurii beseacicii, vârtejindu-să de-afara locului șes, și o pungă numai având, ... nu să mai deșerta.* sept. 3^v/15. *O dusără den afara cetățai.* id. 7^v/20. *Să-i ducă din afara cetățai.* nov. 141^v/27. *Să mergi den afara cetățai trei mile la...* id. 139^v/13.

34. **AFLĂ** vb. I (< lat. *afflare* „a sufla; a inspira”; *mihi afflatur* „mi se suflă” = „aflu”, cf. Șăineanu, *DU*)
1. Tranz. A prinde de veste; a lua cunoștință (despre ceva). *Deaca afla la vrumul că mănâncă mai mult... îl făcea mănăcios.* ian. 34^f/11.
  2. Tranz. A descoperi (un adevăr din documente, relatări, însemnări etc.). *Pre Onisifor... îl aflăm c-au fost ep[iscop] în Colofoniia.* sept. 10^f/13. *Acesta... au făcut și m[on]str[ă] de la pavecerniță... Adevărat am aflat.* ian. 40^f (notă marginală). *Socotind cu scrisoarea tabliei aflare trecuț patro sute de ai.* febr. 71^v/20.
  3. Tranz. A găsi. *Care oraș aflându-l afundat în idoli.* sept. 16^v/12. *Află dănoară în grădină un urs.* id. 26^v/27. *Au pus să cearce, să-afle pre acel Urvan.* nov. 140^v/8. ◊ (Urmă de abstracte) *Împăratul... află vină sf[ânt]ului Dimitrie și-nvăță... de-l giunghiară cu sulițe în coaste.* oct. 86^v/8. ♦ Intrans. A ajunge; a veni (asupra cuiva); a cuprinde (v. și Rosetti, Cazacu, Onu, *ILR*, p. 178). *Vedeț, vedeț câtă frică mă află.* mai 113^f/31. ◊ Refl. *Dară cum iarăș te-aflăș aicea?* oct. 48^f/33. *Veniră oamenii locului. Aflându-mă goală, mă-mbrăcară.* nov. 152^v/4. ◊ Refl. pas. *Că morț cugetându-să, învinsără. Și pierduț, să aflare.* nov. 155^v/1. *Pomenirea aflateleor... moștii a sf[ânt]ilor m[on]cinici de Evgheniia, carile să aflare în dzălele lui Arcadie împărat.* febr. 79^f/3. ◊ Refl. recipr. *Nime nu s-au aflat în voi să aibă sãmăluire să mă miluiască.* mai 123^v/3. ◊ Expr. **A afla vreamă (sau prilej)** = a găsi un pretext, o ocazie potrivită, un moment prielnic (pentru a îndeplini ceva plănuț mai demult); (construit și cu dativul). *Aflând vreamă creștinii... feacără o... besearică.* nov. 101^v/11. *Capetele ereaselor aflând prilej de treaba lor...* id. 146^v/11. *Ieșind împăratul din cetate cu o treabă... și așea împărăteasa aflându-ș vreamă dorului...* id. 167^f/22. *Aflare vreamă și-l părără.* dec. 247^v/3. *Află împărăteasa vreamă de treaba sa.* iun. 155^f/1.
  4. Refl. A se trezi (pe neașteptate) într-un anumit loc. *Odănoară călătorind, de truda călii au leșinat. Însă feace rugă. Și fu apucat în slavă și numai ce să află în chilie. Care lucru era cale de 40 de mile.* dec. 190^v/7.
  5. Tranz. (Construit cu dativul) A procura, a face rost. *I-am dzăs: „Câtă și-i datoriia, nevastă?”. Ea mi-au răspuns: „Patru sute de galbeni...”. Și eu, luându-mi sama, i-am aflatu-mi banii.* dec. 189^v/31. *De unde ț-aflai hrană până astădz?* apr. 65^v/18.
  6. Tranz. A întâlni. *Ermioni și Evtihiia mearsără în Asia Mică cercând să afle pre sv[ânt]ul Ioan.* sept. 6^v/32. *Să mergi... la cutare loc, că vei afla nește mișei cersind... și să-i întrebi de la mine să-ș spuie pre ep[iscop]ul.* nov. 139^v/14. *Aflându-l un argintari ce venisă de la Athine, i-au luat cu sine la Athina.* dec. 227^f/20. ◊ Refl. *Femeaia fu robită. Cuconii apucaț de lei. Și pre sine la grea sărăcie. De-aciia s-au aflat cu femeia-ș și cu cuconii, cu minune de lungă poveaste.* sept. 22^v/27.
  7. Tranz. A născoci, a imagina, a inventa. *Iară acela carele aflasă acesta sfat, săgetând și el, i s-au întors săgeata și i-au scos ochiul cel drept.* sept. 37^f/24. *Preuțalor le-aflare mai mare munci.* dec. 202^f/25.

8. **Tranz.** A avea parte (de ceva). *Află multe iscușenii de cătră eretici.* mai 124^v/30.
 9. **Refl.** A fi, a exista; p. ext. a trăi. *Acesta aflându-să încă diacon, veni la besearică...* sept. 3^v/9. *Întrecea pre aceia ce să afla în vremea lui.* febr. 80^v/32.
 ◇ (Urmat de determinări care atribuie calitatea) *Să porni așa cum să află, mânios.* oct. 41^v/31. *V-aflaț fără minte.* id. 59^v/6. *Noi nu ne-am aflat harnici să le păzăm.* nov. 105^v/28. *Și era aflându-să slabi cătră mărturie.* nov. 134^v/32. *Nevoindu-mă să mă aflu curat în viață.* dec. 189^v/15. *Să afla în rosturile tuturor lăudat.* apr. 70^v/26.
 ◇ **Expr.** **A se vrea afla** (cineva, altul) = extraordinar; care iese din comun; cum nu mai există. *S[ă]nt[ul] Carp, om de să vrea afla altul așa isteț la...* oct. 41^v/16.

35. **AFRICÂN** s. m. (< lat. *africanus*) Locuitor al Africii. *Ep[iscop]ul africanilor.* oct. 87^v/20.

36. **AFUMĂ** vb. I (< lat. *affumare* < *adfumare*; cf. Rosetti, *ILR*, p. 161)
Tranz. A obliga (pe cineva) să inhaleze fum (din reziduuri) pentru a-i scurta viața prin sufocare; a tortura. *Învăță de-i spândzură cu cureale cu capetele în gios. Și-i afumă cu fumuri iuț de balegi.* febr. 74^v/35.

37. **AFUNDĂ** vb. I (< lat. *affundare* < *ad* + *fundum*) **Tranz.** și **refl.**

1. **Refl.** A intra sau a face să intre într-un lichid; a (se) cufunda, a (se) adânci, a (se) scufunda (această acțiune are drept consecință moartea). *Sv[în]ții..., luptându-să cu focul și cu apa, să afundară și-ș deaderă s[u]fl[e]tele în mâna lui D[u]mn[ă]dzău.* sept. 35^v/29. *Nu-l lăsa să să afunde.* oct. 72^v/10. *Întrând în mare... s-afundă.* ian. 36^v/19. ♦ **F** i g. A se pierde; a dispărea; a decădea; a decădea moral. *Feace... să să afunde s[u]fl[e]teaste.* dec. 189^v/5.

2. **Tranz.** și **refl.** A (se) boteza. *Porfirie întră într-apă, anume că batgiocureaste, afundându-să, strigă: „Botează-să Porfirie în numele Tatălui ș-a Fiului ș-a Sf[ânt]ului D[u]h”.* sept. 19^v/10. *O afundă în scaldătoarea sv[în]tei crăstealnițe.* oct. 52^v/5.

3. **Tranz.** (Despre ape curgătoare) A schimba cursul; a înfunda. *Păraole pornite de păgâni... le-au afundat în pre supt pământ.* nov. 113^v/13. *Îmbletele apelor, carile le-au stricat împăratul Ezechiia, afundându-le.* mai 114^v/6.

38. **ÁGER** adj. (< lat. *agilis*)

1. (În comparație) Cu mișcări iuți, neprăvăzute; sprinten, agil. *Era ca un leu de ager și sireap... și... să feace ca un mielusel de blând.* nov. 139^v/21.

2. Înverșunat, îndârjit, neînduplecat, necruțător; mânios, pornit. *Încă mai ager și mai cutedzat decât ieri sânt astădz împotriva ta.* oct. 95^v/26. *Audzând glasul acesta, acești sâmeț și vărtoș și ageri asupra șerbilor lui H[risto]s, cădzură gios.* mart. 45^v/8.

3. **Fig.** Isteț, deștept; cu gândire vioaie, ascuțită, pătrunzătoare. *Va trimite ager viclean.* sept. 30^v/16. *Iarăș să cuprindea de agerul dimon să ardă pre apostolul.* nov. 129^v/12.

39. AGIUNĂ vb. I (< lat. *adjunare) A posti. *Agiună trei dzâle nemâncat.* sept. 31^v/27.

40. AGIUNGE vb. III (< lat. *adjungere*)

I. 1. Intrans. A se afla într-un loc după parcurgerea unui drum, a atinge capătul unui drum; a sosi. *Agiunsă către Râm ca un străluminătoriu... De-acolo agiunsă Thivaida.* sept. 21^v/25. *Ni-i voia să agiungem unde să odihnească ceriul.* oct. 81^f/32. ♦ Tranz. A atinge (o limită de timp), a apuca (o anumită perioadă, viitoare). *Măine te va lovi răul, să n-agiunghi a veni la-ntrebare.* nov. 146^f/20.

2. Tranz. A prinde din urmă; a întâlni (venind din urmă, o ființă în mișcare). *Shujitorii împăratului o agiunsără, fugind.* sept. 38^v/24. *Agiunsără un cerb și băgându-l la mijloc, aruncară cu fusturile să dea în cerb dimbe părț.* nov. 117^f/16.

3. Tranz. A nimeri, a lovi pe cineva sau ceva. *Zvârlind pietri asupra ei, nu o agiungea.* mai 126^v/23. ♦ (Despre o stare sufletească) A cuprinde, a răzbi. *De dorul lui D[u]mn[ă]dzău agiunse.* oct. 44^f/13.

4. Intrans. A se întinde până la...; a atinge; spec. (despre păr) a se lungi, a crește până la... *Marea să sui până-n ceriu de-agiungea.* sept. 3^f/24. *Musteața, acoperindu-i gura, pogorâia de să mesteca cu barba și-mpreună-i agiungea până la picioare.* oct. 81^f/29. *Neamurile... cealea ce agiung la Dumăre.* nov. 179^f/18. *Vădz o scară de agiunge până în ceriu.* dec. 187^f/2. *Părul îi agiungea până la picioare.* febr. 63^f/20. ♦ A reuși să atingă un ideal. *Carea, făcând de-aseamenea nevoițelor maicii sale ceii s[u]fletești și agiunsă la vârvul bunătăților, să dusă către H[risto]s.* nov. 114^v/26.

5. Intrans. A fi destul (cuiva) ceva. *D[u]mn[ă]dzău, frate, să te iarte, că încă mult vrea mai agiunge în multă vreme.* sept. 3^f/21. *Iaste om ce făcea multe minuni. Căruia agiunge numai sânгур cuvântul spre vindecatul a toată boala care-i mai cumplită.* nov. 183^f/20. (Ideea este întărită prin dublarea cu un sinonim. Nu credem că, pentru secolul al XVII-lea, se poate vorbi despre tautologie, în sensul actual al cuvântului, ci de o precizare prin sinonimie, cu diferite scopuri, în special pentru a sublinia o afirmație, pentru a evidenția o acțiune etc. Este un „procedeu artistic”, o „figură de stil” specifică nu numai scrierilor lui Dosoftei, ci și altor scrieri din epocă.) [*Îi dzăsă: „Nu-ț agiunge, să-ț fie destul, o de toț oamenii mai ticăitule, c-ai întrat pre-ascuns și cu vicleșug în Țara Jidovască... de-ai amăgit pre cei prostaci de pre-acoleda?”*]. nov. 124^v/29. ♦ (La imperativ) *Părintele feace: „Agiunge, fiule! Agiunge! Că D[u]mn[ă]dzău va purta de grijă”.* dec. 210^f/32.

II. Refl. A se întâlni, a se împreuna, a se uni. *Vreamea vieții mele s-au agiuns cu sfârșitul.* ian. 9^f/25.

41. AGIUTĂ vb. I (< lat. *adjutare*)

I. Tranz. A da (cuiva) ajutor, sprijin. *Fii cu noi de ne agiută cât vei putea.* oct. 72^v/29. *Astădz, fiule, stăm în cumpănă... Și D[u]mn[ă]dzău ne va agiuta.*

nov. 146^f/27. *Vă rog să fiți păzitori nesomnoros și să agiutați până la moarte.* id. 158^v/24. $\diamond$ Expr. **Doamne-agiută**, formulă de invocare a divinității (folosită la începutul unei acțiuni, în vederea finalizării unei acțiuni etc.). *Suspînând dintr-adâncul inemii dzâce: „D[oa]mne I[su]s H[risto]as[te], agiută-mi”.* mart. 50^f/11.

2. Intrans. (Construit cu dativul) A fi de folos, a servi, a sluji (cuiva). *Întră, împărate, de agiută d[u]mn[ă]dzăilor tăi, că ei cădzură și sânguri nu să pot scula.* sept. 7^v/17. *Aceasta-i piatra ce-au agiutat lui Ieremie.* nov. 108^f/1. *Fratele lui Vasilisc, agiutând frățâne-său, au lovit pre sffântul în inemă.* id. 116^v/32. *Frațâi vor agiuta nepuținii tale.* mart. 24^f/9. *Agiutând... învățăturilor părințești, au călcat leagea, porunca împăratească.* mai 111^v/23. $\diamond$ (Construit cu prep. *la*, *pregiur*) *Premenind în aur un porumb viu, de l-au agiutat la nevoia unui lipsit.* nov. 121^v/19. *Agiutând Irinarh pregiur munci... fără tăgadă strigă și mărturisi pre D[oa]mnul H[risto]s.* id. 174^v/35. *Să trimiți oaste multă... și-ți voi agiuta și eu la aceasta.* dec. 194^f/4. *Mearge-voi să agiut frațâlor la lucru.* mart. 35^f/23. $\diamond$ (Cel care folosește, slujește, servește omului este divinitatea) *Îngerii cu Sv[î]nția Sa împreună sprejenind ș-agiutând altul altuia de-acei oameni să nu cadză să piiaie într-acea prăpaste.* oct. 41^v/35. *Să facă rugă de-a valoma, să-i agiute D[u]mnădzău, să poată întoarce pre acei nebuni.* nov. 151^f/18. *Aibi nedeajde, că vei avea la inema ta pre H[risto]s agiutându-ț.* id. 167^v/21. *Voi ispiti de poate H[risto]s să-ț agiute.* febr. 56^v/18. *Mulțămăsc Sv[î]nții Tale că mi-agiutaș în toate.* mai 119^v/22.

3. R e f l. A se tămădui, a se vindeca (a se servi de cineva). *Zgrăcitură mădulărilor nu să pot agiuta de la oameni, că îndereptătorii lor iaste unul, acela ce dintru-ntâi au înșirat pre omul din lut.* nov. 126^v/26.

42. AGIUTÓR(IU), AGIUTÓR(I), AGIUTÓ(A)RE, AGIUTÓRURI

s. m., s. f. și s. n. (< lat. *adjutor*, *-is*, *adjutorium*; v. și Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 65, I.3.17.3.)

1. S. m. și s. f. Persoană care sprijină, susține, ajută pe alta într-o acțiune oarecare, secundând-o și/sau subordonându-i-se. *Ea... dobândi pre sffântul mare agiutoriu.* oct. 68^f/35. *Fu hrănitoriu și agiutoriu săracilor.* dec. 204^f/28. *Dintru carii era comendarisie și agiutoriu Eladie.* ian. 18^f/19. *Au afurisit pre Arie și pre agiutorii lui.* mai 106^v/12. *Ca o milostivă rugătoare pentru greșit și agiutoare, fă rugă pentru mine.* mai 141^f/24.

2. S. n. Sprijin, participare la efortul cuiva; îndrumare (în împrejurări dificile); ajutorință. *Îndrăzneacă Epihara cătră lanțe, Agiutoriu având d[u]mn[ă]dzăiască pace.* sept. 33^f/4. *Făcând rugă, cerșu agiutoriu din ceriu.* nov. 125^v/18. *De la D[u]mn[ă]dzău sprejineale și agiutoruri mai larg am însămnat în mărturiia lui, de față fiind și prăvind.* febr. 62^f/26. *Nu mă lăsa... lipsită de-agiutoriu.* mart. 4^f/23. $\diamond$ Expr. **A fi de agiutoriu** (cuiva) = a fi de folos (cuiva), a-l sprijini. *H[risto]s i s-au ivit cu sămnul ce vădzusă în ceriu, și-l învăță să fie a ei închinăciune. Ca agiutoriu la război.* sept. 17^v (completare

marginală). *Ado moștii... să ne fie de-agiutori.* dec. 228^v/11. *Cărțale, câte au făcut, de mare agiutoriu sânt credinței creștinești.* iun. 147^v/22. **A fi** (cuiva) **într-agiutoriu** sau **a striga, a lua, a avea într-agiutor(iu)** (pe cineva) = a fi de folos (cuiva) într-un moment dificil; a sprijini; a cere ajutorul (cuiva). *S-au întors la Cappadochia, având pre sfântul într-agiutoriu.* oct. 68^v/33. *Oamenii, strigând pre sfântul într-agiutoriu, mântui și cetatea de pradă.* id. 87^v/29. *Să-m fie dumnădzăii într-agiutoriu, să nu mi să tâmple scrăbe.* nov. 153^v/34–35. *Purceasă cu oaste, având cu sine și alți doi voievodz într-agiutoriu.* ian. 46^v/18. *M-au mănât să-ț fiu într-agiutoriu, să-ț plinesc toate pre voie.* mai 116^v/15. *Luând pre D[u]mn[ă]dzău într-agiutoriu, să poată întreace pre unul și pre altul, biruindu-i cu binele.* oct. 41^v/26. **Cu agiutoriul** (cuiva, în s p e c. al) **lui Dumnădzău** = cu sprijinul, cu/sub îndrumarea divinității (respectiv a unei persoane care are o funcție importantă). *Păzând Avimeleh cu agiutoriu lui D[u]mn[ă]dzău scoasă întreg, nevătămat pre Ieremiia din groapă.* nov. 104^v/17. *Cu agiutoriul împăratului Zinon... feace besearică în mijlocul muntelui.* febr. 74^v/31. *Feace cu agiutoriul lui D[u]mn[ă]dzău atitea vitejești lucruri.* iun. 156^v/31. ◊ (În sintagma, posibil calc) **A avea agiutori.** *Sosi la acea limbă necurată, carea o lucră și o direasă și o tocmi cu toată nevoința, având agiutori – spori și de la D[u]mn[ă]dzău datul și dar.* nov. 185^v/16.

43. AÍCEA adv. (În *DEX* dat ca variantă la *aici* < lat. *ad hicce*; în Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 81, II.7.1.1.: „*aicea* < *ici* < lat. *hicce*; *a-* și *-a* s-au adăugat mai târziu”) În acest loc (în apropierea vorbitorului). *Stăi aicea, nu treace mai înnainte.* sept. 11^v/4. *Am sosât aicea.* oct. 82^v/19. *Iaste... aicea vraciul boalei.* nov. 125^v/34. *Poruncește... să vie aicea denaintea nărodului.* mart. 13/25. *Mi să aprindea inema să beu, că aicea n-aveam măcară apă să beam.* apr. 65^v/34. *Mă lăsaț aicea să moriu de durori.* iun. 155^v/15. ◊ P. ext. (În opoziție cu *acolo*) Lumea pământeană, imediată, în opoziție cu cea cerească, divină. *Ticăloșii ellini rabdă și aicea nevoi, și după moarte iarăs.* nov. 152^v/8. *Numai puțanel aicea te-a durea trupul în treacăt, și acolo te vei odohni bine.* id. 167^v/22. *Aicea nu ne tâlnim să vorovim, iară acolo nime nu-i să ne oprească atunci unii cu alalt să ne petreacem.* ian. 38^v/26.

44. AIÚREA adv. (< lat. *aliubi* + *re* + *-a*, cf. *DEX*) În alt loc, în altă parte; undeva (neprecizat), altundeva; la întâmplare, fără a avea o țintă precisă. *Să veade cum să înghite apa în piatră și treace de izbucneaste aiurea.* sept. 8^v/31. *Să mă mut aiurea, într-altă parte.* oct. 83^v/1. *Carele drum nu-l putem pre-aiurea treace pre nicăiuri.* id. 96^v/15. *Simon... fugi aiurea, neputând sta cu Petră.* nov. 151^v/30. *Asțadz mănea într-un loc, mâine aiurea.* ian. 32^v/18. „Spune-mi locul”... „În mijlocul târgoviștii orașului. Aiurea nu voi”. id. 40^v/34.

45. ALĂLT, -Ă, alalți, alalte pron. și adj. neh. (< lat. pop. *illu* + *alterum*, cf. TDRG, Cioranescu, DER, Ivănescu, *ILR*, p. 150, Arvinte, *ST. L. EX.*, p. 20, II.4.6.1.)

1. Pron. Celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte. *Departa unul de-alalt.* sept. 37^v/6. *Cei mai mari era de un cot, alalț și mai scundz.* id. 80^v/26. *Alalțai îl ruga să-i dea alt canon.* dec. 196^v/9. *Au întrecut pre alalț din mănăstire.* id. 202^v/31. *Luând... o părțica, opriră alaltă.* ian. 33^v/15. *Alaltele a lui slăvite i le scrie pre lung istoriia.* mart. 33^v/3. **Și alalte(le)** = și celelalte. *Dzâcând „Aghios, aghios, Chirios Savaoth” și alalte.* nov. 144^v/13. *Retorica, filosofia, gheometriia și alaltele.* id. 164^v/14.

2. Adj. Celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte. *Alalț sv[i]nț șease.* oct. 73^v/6. *Cu alalț creștini.* nov. 141^v/2. *Lovind... și-ntr-alalte mădulările sv[ă]ntului.* id. 175^v/7. *Alaltă a ta turmă.* dec. 195^v/2. *Deprinsă psăltirea... și alaltă slujbă a sv[i]nței besearici.* id. 208^v/7. ♦ (Determinând noțiuni temporale) *Care urmează. Când fu la anul alalt, au mânat oameni la Athene.* nov. 151^v/28. *Au trăit cu dânșii șeapte ai. Alaltă viață... în filosofie.* id. 170^v/11. *Trăisă cu hărbatul ei șeapte ai și sfârșindu-i-să hărbatul ei, sluji în besearica lui D[u]mn[ă]dzău toată alaltă viață a ei.* febr. 51^v/3. ♦ (Urmă de tot, toate) (determinând sau nu un substantiv) *Împreună cu toț alalț sv[i]nț.* oct. 97^v/29. *Lăsară alalte toate.* nov. 98^v/27. *Dumnădzău ce-au făcut ceriul și pământul și alalte toate.* id. 141^v/33. *Părăsî casa... și alalte toate.* ian. 11^v/7.

46. ALB adj. (< lat. *albus*) (Și în comparație)

1. Care are culoarea zăpezii, a laptelui, sugerând ideea de puritate, de curățenie, de nevinovăție, de candoare (în general despre hainele sau obiectele de podoabă ale sfinților, ale îngerilor sau ale celor proaspăt botezați). *În albe veșminte strălucind.* sept. 3^v/13. *Haine albe.* id. 19^v/12, 21^v/9. *Un porumb alb ca omătul.* oct. 69^v/20. *Cămeșe albă.* nov. 103^v/15. *Îmbrăcate cu podoabe albe.* id. 167^v/27. *Scuteceale albe.* dec. 237^v/7. ♦ (În sintagma) **Săptămâna albă.** *Deaca sosî anul în săptămâna albă, au ieșit din mănăstire în dzua brândzâi.* apr. 66^v/35. ♦ F i g. *Luminat la față și alb la s[u]fl[e]t.* apr. 68^v/16.

2. (Despre părul oamenilor) Cărunt. *Peri albi.* oct. 81^v/13. *Alb la păr.* ian. 45^v/21. (În comparație) *Și-i era părul alb ca omătul.* oct. 81^v/24.

3. (În comparație) Limpede, luminos. *Iar amiazădzul alb ca omătul.* oct. 80^v/17.

47. ALBIE s. f. (< lat. *alvea*) (La pl., apare într-o definiție și o comparație totodată, sugerând mărimea și forma obiectului de comparat) Vas lunguiet de lemn cioplit, folosit pentru spălat, scaldat sau pentru a păstra ceva; covată, copaie. *Ostracele-s găocile de ou. Și hărburile, și vase mari de lut ca albiile, și scoice.* sept. 4^v (notă marginală).

48. ALBÍNĂ s. f. (< lat. *alvina*, cf. DA, DEX, Șăineanu, DU; *alvina, cf. Rosetti, *ILR*, p. 276; *alveus* + *-ina*, cf. TDRG)

1. (În comparație, sugerând unitatea dintre membrii unei comunități) *Să strânsease ca albinile cu mici, cu mare, de plâncea pre iubitul păstoriu.* nov. 157^v/19.

2. (În comparație, sugerând sensibilitatea divină la păcatele oamenilor) *Precum fac albinile de fum și porumbii de putoare, așa și sf[ă]ntul înger... fuge de păcatele noastre.* mai 134^v/18.

49. **ALÉGE** vb. III (< lat. *allegere* < *eligere*) Tranz. A prefera pe cineva; a-și fixa preferințele asupra unei persoane; a desemna; a selecta; a distinge. *Viindu-ș în fire, feace cătră creștini: „De vreme ce nime n-au fost să ne vadă, numai giurământul ne va aleage”. Și să-mvoiră de mearsără la besearică... nov. 118^v/13. Aleasă doi ucinici dintr-ai săi, hiind unul de-acei doi Andrei. id. 177^r/12. Carele fu ales de D[*u*]mn[ă]dzău patriarh Ț[*a*]rigradului. mart. 25^v/25.*

50. **ALERGĂ** vb. I (< lat. **allargare* < *largus*)
1. In tranz. A merge, a se deplasa repede, cu viteză; a fugi. *Alergă și grăbi... și răsturnă sfarnicul cu jrăve cu tot gios. oct. 97^r/4. Alergând a minune mulțamea cetățeanilor. nov. 129^v/7. Acestea grăind bătrânul și alergând, sosără la un părau sac. apr. 63^v/34. ♦ Tranz. și in tranz. A fugări pe cineva; a sili (pe cineva) să gonească, să meargă repede. *Cu încălțări de fier încălțat și silit să alearge. sept. 10^r/3. Bătându-i piroane în talpe, îl alergară lungă alergătură. mart. 38^v/31.*
2. Tranz. A mâna, a goni (de la spate). *Din dos au alergat... calul. sept. 25/2.**

51. **ALINĂ** vb. I (< lat. **allenare*) Refl. A se liniști, a se potoli. *Cu milosteniile alinându-l. dec. 223^r/31. De vreme ce deaderă văduvei viidă și să alină marea... dusără pre sf[ă]nt[*u*]l la besearica... ian 37^r/22.*

52. **ALINTĂ** vb. I (< lat. **allentare* < *lentus*)
1. Tranz. (Despre fenomenele naturii) A alina, a potoli. *Cu însămnătura sv[i]nței cruci marea au alintat. sept. 3^r/32.*
2. Tranz. și refl. (Despre oameni) A (se) potoli, a (se) liniști; a (se) alina. *Arsenie fugi, taci, alinteadză-te și te spăseaste. mai 113^r/11. Alintând și-ndulcind greul și osteneala bdeniilor cu cântări și cu peasne dulci. id. 125^v/27.*

53. **ALT, ĂLTĂ, alți, alte** adj. (< lat. *alt[*e*]rum*) Arată că ființa sau lucrul al cărui nume îl determină nu este aceeași sau același cu ființa sau lucrul despre care a fost vorba, care este de față sau care este cel obișnuit. *Alț patru. oct. 42^r/36. Alț treispreace. id. 94^r/26. Să va duce... la alt oraș să să mute. nov. 151^v/22. Omir dzăce la alt loc pentru acel mare... Zeves cum iaste mincinos. nov. 165^v/3. Feace ș-altă mănăstire. febr. 74^v/6. ♦ L o c. a d j. **De alte** = diferite, felurite. *Cărând leamne și de alte uscăciumi. dec. 202^r/15. Plumb topit cu de alte înfocate. febr. 86^v/18.**

54. **ĂLTUL, ĂLTA, alții, altele** pron. neh. (< lat. *alter*)

1. Ține locul unui nume de ființă sau de lucru care nu este aceeași sau același cu altă ființă sau cu alt lucru despre care s-a vorbit, care este de față sau care este cel obișnuit. *Nește mătalnici îl împingea și-i da pumni, alțâi îi da palme.* oct. 68^v/35. *Botedză și pre alțâi, samă de vro cincii sute.* dec. 220^v/13. *Că-ț părea că pate ca cu trupul altuia.* id. 245^v/28. ◊ (În legătură cu pronume nehotărâte) **Altă ceva** = un alt lucru sau o altă ființă; **altuia cuiva** = unei alte ființe. *Să i să iartea de greșală, să nu mai pață ș-altă ceva.* nov. 118^v/27. *Nice hiară, nice pasăre n-am vădzut, nice altă ceva.* apr. 74^v/4. *Nice bani n-au mai purtat, nice pungă. Nice haină deasupra, nice altă ceva.* mai 129^v/17. *Eu sunt roabă D[fo]mnu[lu]i meu I[su]s H[risto]s, iară nu altuia cuiva.* febr. 54^v/31. ◊ (În legătură cu pronume negative) **Altă nime** = nimeni altcineva. *Altă nime nu-l vedea.* ian. 10^v/17. ◊ (Precedat de pronume interogative) **Cine altul.** *Dară cine altul au făcut atâta nebunie să-ș dăruiască toată avuăia pentru deșartă nedeajde?* mart. 6/30. ◊ (Se exprimă un raport de reciprocitate) *Năzuiesc unii la alții.* oct. 90/1. ◊ **Altul... altul (altele... altele)** = unul... altul; unele... altele. *Aflând multe iazere de muncă pline și de-ntunecarece altele cu foc, altele cu neguri împuțate și cu viermi.* oct. 47^v/18. *Pre altul îl făcea săc, altul orb.* nov. 185^v/22. *Dară noi cu sfâ]nta cruce altul pre strămb, altul cu direptul, ne giurăm.* mart. 31^v/9. ◊ **Altul altuia** = unul unuia și altul altuia. *Îngerii cu Sv[fi]n]ia Sa împreună sprejenind ș-agiutând altul altuia de-acei oameni să nu cadză să piiaie într-acea prăpaste.* oct. 41^v/35. ◊ **Ńu... de altă... , numai** = nu pentru alt motiv, ci... *Nu plâng de altă, numai pentru Andronic.* oct. 57/1. ◊ **Nice altă ce... , fără numai** = nimic altceva, în afară de...; nici alt fel de... , ci numai. *Nice altă ce hrană n-au gustat, fără numai curechiu.* ian. 19^v/15. ◊ **Alta nemică, numai...** = nimic altceva, ci numai... *Alta nemică, numai curund să-mi învii pre...* sept. 29^v/3. ◊ **Exp r. A se face altul dintr-altă** = a-și ieși din fire, a se enerva; a-și schimba înfățișarea și atitudinea (față de cineva) *Audzând tăgadă ca aceasta să feace altul dintr-altă.* nov. 118^v/11. *Acesta cuvânt deacă-l audzi împăratul să feace altul dintr-altă de mânie.* id. 146^v/18. ◊ (Singular pentru plural, exprimând un raport de excepție) *Să-m dezleage nepriceperea... și altă de câte aveam în cugetul meu.* nov. 150^v/10. ♦ (Cu formă feminină și cu sens neutru; uneori în comparație) *Poveste, întâmplare. Aceastea și alte ca aceaste... spuind.* oct. 52^v/18. *Aceastea și alte multe dzăcând.* nov. 141^v/28. *Prorocind și alte multe, au dzăs ș-aceasta.* dec. 238^v/12. ◊ **Și altele**, formulă ce sugerează/arată că o enumerare ar putea fi continuată. *Grăind cuvinte de hulă asupra acestui loc și asupra legii și altele, precum spune la deanie...* dec. 241^v/8.
2. Altceva. *Tiramul, neștiind ce le-a mai face altă, învăță de le tăiară capetele.* nov. 111^v/30. *Venind un mișel și neavând altă ce-i da, au tăiatu-ș hainele de pre sine.* id. 122^v/12.
3. Celălalt, ceilalți; al doilea. *Pomenirea sf]i]n]ilor m[fu]cinici Dada, Govdeal și Casdoia, carii, unul, văr, alțâi cuconi lui Savorie.* sept. 35^v/16. *Avea 2 muieri. Numele unia Anna și numele alțâia Feniana.* dec. 205^v/28. *Voi bea mainte de toț câț is cu mine... de-acii alț toț ce-s cu mine.* febr. 86^v/3. *Aducându-ș mortul... l-au*

pus deasupra lor în număr cu alți, pentru să nu fie despărțat nice trupul de la trupurile. mart. 27^v/13.

55. AMĂR adj., adv., s. n., s. m. (< lat. *amarus*)

I. Adj. 1. (Despre ape) Care are gustul fierii, pelinului, chininei; nepotabil. *Ape amară au îndulcit cu ruga.* dec. 216^v/22. *O fântână... de-i era apa amară... o au premenit în dulce.* mart. 48^f/30. *Am băut apă din mare amară.* apr. 76^f/36.

2. (Despre moarte, pedepse, cazne etc.; descori dublat de *cumplit*) Care produce durere, suferință; chinuitor, cumplit; de neîndurat; crunt. *Amară și cumplite munci.* sept. 9^f/12, febr. 58^v/14, 59^f/21, apr. 71^v/18. *Amară cazne.* febr. 56^v/33. *Murind cumplit, cu pedeapsă amară.* mart. 26^v/16. *Te voi umori cu amară împroșcătura de pietri.* nov. 126^v/11. *Fu izgonit în amară urgie de izganii.* apr. 69^v/8. *Cu izgnanii cumplite și mai amară fu supărat.* mai 108^f/25, 111^v/23. *Periră cu moarte amară.* nov. 116^f/24, 140^v/9, 142^v/10, 154^v/12, 165^f/25, 168^v/9, ian. 6^v/1, febr. 58^v/1, iun. 155^v/9.

3. (Despre lacrimi, suspin) Care denotă sentimente dureroase, amărăciune sufletească; trist, necăjit, jalnic; p. e x t. (despre tăcere) profund și chinuitor. [*În amar suspin.* apr. 101^v/17. *Să rugă... cu lacrimi amară și cu suspinuri și cu înfrântă inemă.* dec. 248^f/1. [*În ce amară tăcere...* apr. 101^v/17.

4. (Despre oameni) Neîndurător; rău. *Să feaceră amari și aprici asupra sv[i]nților.* dec. 189^f/8. ◊ F i g. (și oximoronic) *Să dobândească puțântea amară dulceață a păcatului.* oct. 52^f/11. *Să ne teamem de acel ceas amar a morțai, când ne vor tlăni acei groznici și crudz și nemilostivi vameș.* id. 96^v/1. *Că ce-i iute iarna și-i... amară frântura și necătura volburilor ce-au venit asupra besearicii.* ian. 37^v/9. ◊ E x p r. **A(-i) fi** (cuiva) **inema amară** = a fi îngrijorat (în legătură sau din pricina cuiva); a-și face griji. *Îi inema amară foarte pentru frațai săi.* dec. 221^v/33. **A (nu)-și face inemă amară** = a (nu) se supăra, a (nu) fi trist (pentru cineva, ceva sau din cauza a ceva, a cuiva). *Să nu-ș facă inemă amară.* oct. 54^f/10.

II. Adv. Strașnic, amarnic, cumplit. *Amar muncite.* sept. 13^v/3. *Plânsă amar.* oct. 52^v/21. [*Îl] află foarte amar plângând.* mart. 35^v/12. ◊ L o c. a d v. **Cu amar** = amarnic, foarte tare; din tot sufletul; foarte mult. *Am plâns cu amar.* oct. 83^f/32. *Plângea cu amar bocindu-să, mai mult decât cela ce i-au murit frate-său.* dec. 196^v/6, mart. 43^v/30, iun. 156^v/37, 159^v/6.

III. S. n. 1. Durere, necaz, tristețe. *A ce... mă lăsaș într-amar atâția ai?* mart. 43^v/35.

2. Suferință, chin. *Să ia cel rău... amar și muncă de vecie.* nov. 150^v/26. *Să-l mântuiască de-aceale amaruri.* dec. 209^f/26. *Cumplite le vor fi muncile și la mai mult amar li să cruță.* mart. 30^v/14. *Cu amar vor osândi.* mart. 62^v/8. *Era o fântână... și cât bea dintr-însă muriia cu amar.* apr. 104^v/6.

3. Răutate, neîndurare. *Pică oarece rău și amar în s[u]fl[e]t asupra scărbitorului aceluia.* mai 133^v/14.

IV. S. m. Denominație pentru diavol. *Neputând răbda ranele ce-i făcea amarul.* nov. 183^f/17.

56. AMĂNDŌI num. V. (pentru definiție) a mândoi (< lat. *ambo duo* < *ambi-dui, f. *ambi doe*; lat. *amindoi < **ambi + dui*, cf. *DEX*) *Îngenunchiară amândoi și să sărutară.* sept. 12^f/36. *Adunându-să amândoi și privitind.* oct. 43^f/30. *Muriră amândoi cuconii.* id. 55^v/27.

57. AMĂRÎ vb. IV (< lat. *amarire*) *Tranz.* A supăra, a măhni, a întrista. *Acela ce amărește pre... mânie pre D[u]mn[ă]dzău.* nov. 156^f/1.

58. AMĂNDŌI, amândouă num. colect. și adj. (< lat. *ambo-duo*, < *ambi-dui, f. *ambi doe*)

1. Num. colect. Și unul, și altul (celălalt); ambii. *De-amândoaă vei fi ispitit.* sept. 3^f/26. *Plânsără amândoi.* oct. 56^f/35. *Sânt săci amândoaă.* nov. 152^f/20. *De-a căroră amândurora scăpând necurățe.* dec. 220^f/32. *Înjălepciunea și cartea, de-ar hi amândoaă la omul, acela-i ca cu amândoi ochii întregi având la trup.* apr. 70^v/30.

2. Adj. Ambii, ambele. *Tu te nevoiaște să scapi de-amândoaă nevoi, să plinești cum mi te-ai adevărit.* oct. 97^v/27. *La amândoaă brațele.* nov. 172^f/23, cf. id. 179^f/19.

59. AMELIȚĂ vb. I (< lat. *amminciare < *minacia* < *minax*, cf. *DA*) *Tranz.* A amenința; a ridica arma asupra cuiva, pentru a-l omorî. *Tătoriul, amelitând, îi cădzu mâna din umere.* dec. 201^v/12.

60. AMESTECĂ vb. I (< lat. *ammixticare < *mixtus*) *R e f l.* A se pierde în mulțime; a intra într-o mulțime de oameni. *M-am amestecat într-alt[ă]meni și-au intrat în besearică.* apr. 65^f/27.

61. AMEȚÎ vb. IV (< probabil din lat. *ammattire < *mattus*) A zăpăci, a face pe cineva să nu mai gândească logic; a tulbura. *Ne amețește inema și moșiia noastră mărturisind un tânăr om de proaspăt, anume I[su]s.* nov. 124^f/10. ◊ *Fig.* *Evnomie feace:* „dară pentru ce amețăști besearica lui D[u]mn[ă]dzău?”. *Iar s[fi]ntul feace:* „Eu nu o amețesc, ce o tu amețști și o turburedz și casa tătâne-tău, lui Satan”. nov. 145^v/19.

62. AMIÁDZĂDZ(Î), AMIÁDZĂ DZ(Î) adv., s. f. și s. n. (< lat. *ad mediam diem*)

1. Adv. Mijlocul zilei, momentul înălțării soarelui deasupra orizontului (corespunzător, aproximativ, orei 12). *Au intrat amiadză dz de s-au arătat împăratului.* mai 110^f/9. ◊ *Loc. adv.* **Într-amiadză dz** sau **N-amiadzădz** = la prânz; la ora 12 ziua. *Veni... într-amiadză dz.* sept. 3^f/10. *Arătat într-amiadză dz pre ceriu chipul s[fi]ntei cruci.* id. 17^f/25. *Și era n-amiadzădz.* oct. 80^v/11.

Într-amiadză dz tot ceriul au nuorat. nov. 110^f/9. Să-l ardză soarele într-amidză dzî, vara. mart. 57^v/30. **Dzua amiazădz** = în plină zi; în toiul zilei. *Întăi i s-au arătat prin vis, de-acii dzua amiazădz.* mai 138^v/33. **După amiazădz** = după ora 12, după prânz. *După amiazădz fiind liniște, să feaceră holburi și vânturi greale.* sept. 3^v/23.

2. S. f. și s. n. Sud. *Vădzură steaoa... că nu îmblă ca alalte spre apus, ce despre miadză noapte la amiazădz.* dec. 238^f/20. *Iaste mormântul lui aproape de mormântul împăraților. Din dosul mormântului popilor, spre partea ce dă spre amiază dz.* mai 114^v/23. *Unghiul despre apus era vearde a ceriului... A răsăritului, ca trestia. Iară miadzănoaptea, ca sângele curat. Iară amiazădzul, alb ca omătul.* oct. 80^v/17. ♦ L o c. a d j. **De cătră amiază dzî** = sudic. *Când sosără la locul ce să chiamă Sichidion, de cătră amiază dzî parte a cetățâii.* ian. 31^v/13.

63. AMÍNTRELE(A) adv. (< lat. *alteramente*, cf. Șăineanu, *DU, DEX; aliamente*, cf. *DA, Cioranescu, DER, CADE, Rosetti, IJR*, p. 114) În alt chip, în alt mod; altfel. *Nu vă giurareț nice într-un chip amintrele.* mart. 31^f/11. *Nu e puțință amintrelea să te pocăești.* apr. 101^v/1.

64. AMURȚÍ vb. IV (< lat. **ammortire [= admortire]*)

1. I n t r a n z. (Despre ființe, despre corpul lor sau despre o parte a corpului lor) A pierde temporar capacitatea de a reacționa la excitarea din afară; a deveni inert, insensibil; a încremeni. *Îndată cu orbit și trupul i-au amurțat.* nov. 125^f/24. *Îndată amurfi și rămasă mut.* dec. 213^f/22. ♦ F i g. A adormi. *Bezglasiiia unui diacon ce amurțasă.* dec. 213^f/19.

2. T r a n z. A slăbi în intensitate; a potoli, a liniști. *Când mă trimisăș de mă dusără să mă rușineadze, mearse cu mine un tânăr cu veșminte albe. Și întră de stătu lângă mine. Carele făcea de amurțâia pofta tinerilor.* ian. 24^v/12.

65. AN, ani și, la pl., **ai** s. m. (< lat. *annus*)

1. Perioadă de timp care corespunde unei revoluții a Pământului în jurul axei Soarelui și care cuprinde 12 luni. *Nevoința tuturor ailor a vieții sale.* oct. 52^f/25. *Preste dzeace ai s-au hirotonit preut.* id. 92^v/4. *Turburând pre nevoitorul hărăț alț ani pre-atâtea.* dec. 209^f/30. ♦ S p e c. Precizare temporală pentru o perioadă în care la conducerea unei țări, a unui stat etc. se află o anume personalitate istorică; delimitarea acestei perioade (de obicei introdusă prin prep. *în* sau *la*). *Când fu la 12 ai de împărățâia bunului și creștinului împărat Vasilie Machedon, la 40 de ai de vârsta sv[â]ntului.* dec. 207^f/35. *Era în aii lui Dechie.* ian. 14^v/2, cf. dec. 211^f/12, mart. 20/12. ♦ L o c. a d v. **An pre an** = în fiecare an. *Așea făcea an pre an, când ea să suia la casa lui D[u]mn[ă]dzău.* dec. 205^v/4. **În toț ai** = în fiecare an, an de an. *Sv[â]nta lui D[u]mn[ă]dzău besearică în toț ai prăznuiaște...* nov. 101^v/22. *Făcea praznic... în toț ai.* id. 137^f/9. **La anul = a)** în fiecare an, anual. *Cu jrătve la anul îl cinstiia.* ian. 6^f/29; **b)** anul următor, viitor. *I-au dzăsu-i să vie la anul.* apr. 72^f/26. **Preste (toț) an(ul)** = în cursul unui an întreg. *Preste tot anul petrecea*

tăcând. febr. 89^f/33. Hărăciul... de pre tot an. mai 127^v/8. După ai = după mai mult timp. Apoi iarăș, după ai, fu trimis. mart. 23/4.
2. Vârstă. De pre ai sânt bătrân. nov. 146^v/33.

66. AÓREA adv. (DA: „a + oare (sau ori), cf. a-dese-ori, a-rare-ori, a-bună-oară etc., cf. alb. *ahere* «alsdann, hierauf»”; lat. *ad horam*, cf. Rosetti, *ILR*, p. 158, 553) Câteodată, uneori, din când în când; „manchmal” (Lacea, *Untersuchung*). Numai miedzul unii marule îi era în loc de mâncare și de băut, sau puțânel dzămos, aorea strugur sau somochine schimbând. sept. 3^v/9. Numai pâine și masline și aorea veardze. nov. 151^v/5. Cu năhut și cu bob muiat să hrăniia. Aorea și nuci mânca. febr. 69^f/33. Gândurile omenesti aorea știa. mart. 35^v/24. Mult grăesc aorea și dzâc: „Unde-i goana și muncile...” apr. 102^f/7. ◊ (Corelat cu sine însuși; repetat) **Aorea... aorea** = (câte)odată... altă dată; când... când; acum... acum. Aorea și umorând zmeii... aorea iarăș oborând spurcațai idoli. nov. 180^f/3, 5. Când o rădică, aorea să deșchide, aorea să închide. ian. 6^v/16. Făcea aorea coșnice, aorea făcea mici ogoară în pădure și sămăna. id. 11^f/14–15. Aorea rânjind, aorea coada întinzând. mai 133^v/30.

67. ÁPĂ s. f. (< lat. *aqua*)

1. Lichid transparent și incolor, fără gust și fără miros, vital pentru menținerea vieții terestre. Îmvățând să nu-i dea nice apă, nice să între nime să-l vadză. Și mearsă soru-sa de-i deade apă. sept. 36^v/19–20. 45 de stadii mergea pentru apă departe. nov. 156^v/25. Din care apă deaca bea femeia cea cu prunc..., dobândeaste lapte. ian. 49^f/22. Alergând toț la vadră, vădzură plină de apă reace și să minunară. mart. 39^v/30. ◊ (Însoțit de determinări: „de părau”, „din izvor”, precizează proprietatea apei de a fi potabilă) *Apa de părau feace vin*. sept. 18^v/31. *Măncarea lui era pită cu sare, băutura apă din izvor*. febr. 63^f/19. ◊ (În context figurat) *Te fă ca cerbul așteptând și dorind să vie la izvoară de ape, la d[u]mn[ă]dzăeștile cărt*. mai 137^f/5.

2. **Apă dulce** = a) apă de izvoare sau de râuri, care apare în drumul călătorilor însetați în urma unei minuni, a unei rugăciuni. *Băură toț mulțămind lui D[u]mn[ă]dzău de apă dulce ce le-au dat pentru ruga sv[ă]ntului*. nov. 156^v/29; b) ploaie torențială cu efecte nimicitoare, slobozită din ceruri de Dumnezeu, supărat de necredința oamenilor; pe lângă o conotație pozitivă, care este păstrată, implică și una negativă, de distrugere. *Au dat sămn orașului Ninive că are să pîiaie de ape dulci și de foc*. dec. 186^v/2.

3. (Singular sau însoțit de determinarea „de ploaie”) Apă ce se adună în vase în urma ploilor; p. e x t. ploaie. *Feace sternă de să strângea apă de ploaie la vreama ploilor*. mart. 39^v/14. *Ca și Ilie, apă din ceriuri au pugorât*. febr. 76^v/36.

4. **Apă curată** = (urmată de o explicație) apă cu însușiri tămăduitoare (dincolo de calitatea de a fi limpede, pură etc.) *Au izvorât izvor de apă curată, carea tămăduiaște boale și neputințe*. dec. 247^v/28.

5. Masă de apă formând un râu, un lac, o mare etc. (intră și în definiții, ca instrument de argumentare). *Piatra de supt picioarele ei au izvorât mulțame de*

apă. sept. 33^v/11. *Cine va vrea să să-ndereptează de-acicea, să ia na stânga, dincătro vin apele. Și cine va-mbla, să ia sunetele apelor și va ieși la lumină.* oct. 79^v/11–12. *Altă apă-i aceasta deasupra pre pământ, care să chiamă mare. Și alta-icea de dedesupt, carea-i dzâc bezna.* apr. 102^v/12–13. ◊ F i g. **Ape trecătoare** = ape curgătoare (sugerează nestatornicia și frivolitatea umană). *Sffântul le dzăcea așa: „Gândul și mintea mea iaste întemeiată întru D[o]mnu meu I[isu]s H[risto]s... Cuvântul vostru nește vânt. Giuruitele și groazele voastre ape trecătoare, de nu pot clăti turnul gândului meu... nice leac”.* febr. 54^v/13.

6. Ape calde = ape subterane ce au temperatura mai ridicată decât cea medie din luna cea mai călduroasă a unei regiuni și care au proprietăți terapeutice (v. *ape fierbinți*, cu care Dosoftei le pune în opoziție: *ape calde* = *ape stâmpărate*, apr. 102^v/16). *Ș-au scos și ape calde, cu ruga, din sânul pământului.* oct. 76^v/21. *Pentru binele oamenilor izbucnesc apele calde, de varsă.* mai 137^v/25. ◊ (Posibil calc; în sintagmă, denotație pentru orașul Ierusalim; v. și *DB*, s. a. *oală*) *Sffânt[e]le măcenite Minodora, Mitrodora și Nimfodora. Aceastea era surori bune, lăcuind doaă proașce de la apele ceale calde ce ies din oale.* sept. 13^v/1–2.

7. Ape fierbinți = ape termale; ape cu proprietăți terapeutice (în opoziție cu *stâmpărate*). *În locul Valsatiei, unde să chiamă Gheron, iaste multă izvorătură de ape fierbinț, de tămăduiaște boale preaslăvit.* nov. 175^v/18. *De la focul ce-i dedesupt izbucnesc afară ape fierbinț, unele mai fierbinț, altele mai stâmpărate.* apr. 102^v/15–16. *Dzâcând că izbucnirea apelor celor fierbinț să fac fierbinț din grăjitura dumnădzăilor.* mai 137^v/21–22. ◊ (Ca toponim) *Drumul între cetatea Brusii ș-a apelor fierbinț.* iun. 162^v/26.

8. (Urmat de determinări, pentru precizarea sau evidențierea calităților unei substanțe) *Miruri, ape scumpe de miros.* mai 117^v/29.

68. APĂRĂ vb. I (< lat. *apparare*) Tranz. și refl.

1. Tranz. A proteja, a pune la adăpost (de), a feri (de); a garanta siguranță personală. V. *acoperi* (2). *Milostenia va putea de cătră sâlă drăcească să ne apere.* oct. 96^v/7. *Or putea da știre... de ferința ce i-au apărat D[u]mn[ă]dzău și i-au acoperit.* nov. 106^v/25. *Să o apere de rușine, ca un stăpân și d[o]mn orașului.* iun. 158^v/26.

2. Refl. A se împotrivi unei acțiuni ostile, unui atac etc.; „sich hüten”, „sich in Acht nehmen” (Lacea, *Untersuchung*, fără atestare). *Făcusă giurământ să nu-ș mai iasă din chiliia peșterii, săvai de i s-ar fi tâmplat și primejde, să nu poată a să apăra, însuș s-au legat pre sine și legătura să dezleage n-au avut cum.* oct. 43^v/24.

3. Refl. A se împotrivi; a nu fi de acord; a nu consimți. *Am cădzut la picioarele lui, de scaun apărându-mă. Iară el dzăsă: „Nu te apăra, fiule, de cătră voia lui D[u]mn[ă]dzău”.* nov. 156^v/5.

4. Refl. A se scuza, a găsi un pretext, un prilej pentru a nu îndeplini o acțiune sau o poruncă; a nu vrea; a refuza. *El s-au apărat... că i-i urât a să osteni.* sept. 30^v/24. *Întâi să apăre a face rugă. Apoi, supărat, fece rugă.* oct. 42^v/21. *Și-l ruga să între la rugă. Și li să apăre Pavel. Ședea afară și plângea.* apr. 68^v/12.

5. R e f l. (În construcții negative) A nu se da înapoi de la o acțiune; a nu respinge, a nu refuza să facă sau să ducă la capăt o acțiune (îndatorire, însărcinare, poruncă etc.). *De mă va agiuta D[u]mn[ă]dzău, împărate, nu mă voi apăra. Și nu-ț face voia rea. Că cealea ce nu pot oamenii le poate D[u]mn[ă]dzău.* mart. 60^v/31.

6. E x p r. (Cu inversarea construcției) **Apere Dumnădzău** = Doamne ferește! Păzească Dumnezeu! *Apere D[u]mn[ă]dzău să fug eu de cununa mărturie și să fiu vină să pață nevoie temnicearii.* febr. 56^v/11.

69. **APLECĂ** vb. I (< lat. *applicare*) T r a n z. A alăpta, a da să sugă (unui copil). *Pruncul... l-au aplecat și l-au crescut.* sept. 2^v/15. *Veniia capra de la turmă însăș de-l apleca.* id. 26^v/24. *Ai aplecatu-ț hiică.* dec. 204^v/4. *Cu tinerea de maică dragoste mângăe drăgăluind, aplecând și-ncăldzându-l.* id. 237^v/30. *Aceale mădulări carele te aplecară de la maică-ta.* febr. 55^v/24. *Doica ce l-au aplecat.* mart. 33^v/20. Cuvântul are sens diferit de cel actual (v. Arvinte, *ST. L. EX.*, p. 47, IV.2.2.3., Rosetti, *ILR*, p. 579), care „provine din terminologia păstorească” (Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 96, IV.2.3.9.). În *DLRLV*, s. a., autoarele precizează aria de răspândire a termenului: „Moldova, Banat, Crișana, Transilvania de sud”.

SIGLE ȘI ABREVIERI

- Arvinte, *ST. L. FAC.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta Linguae dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I, Genesis, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1988.*
- Arvinte, *ST. L. EX.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Iesirea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta..., Pars II, Exodus, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1991.*
- Arvinte, *ST. L. LV.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (Preoția) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta..., Pars III, Leviticus, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993.*
- Arvinte, *ST. L. NM.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numeri) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta..., Pars IV, Numeri, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994.*
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”. Partea 1: Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi, de I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, București, Editura „Cartea Românească”, 1931.*
- Cioranescu, *DER* = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano, Tenerife-Madrid, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, 1958.*

- DA = [Academia Română], *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, tom. I, partea I, A–B, București, Librăria Socec, 1913.
- DB = *Dicționar biblic*, Societatea Misionară Română, Oradea, Editura „Cartea Creștină”, 1995.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, coordonatori Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. Ediția a II-a, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 1996.
- DLRIV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termini regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Dosoftei, *Lit.* = Dosoftei, *Dumnezeiasca Liturghie*, 1679. Ediție critică de N. A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980.
- Dosoftei, *O* = Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*. Ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, 1978.
- Dosoftei, *PsV* = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673. Ediție critică de N. A. Ursu, cu un *Cuvânt înainte* de Înalț Prea Sfințitul Iustin Moisescu, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Sucevei, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1974.
- Dosoftei, *VS* = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților... cu poslușeniia a smereniei noastre a lui Dosoftei, Mitropolitul Sucevei*, vol. I–IV, Iași 1682–1687 (și fotocopii realizate de N. A. Ursu, în Biblioteca Colectivului de Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași).
- Gheție, *BD* = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române, 1975.
- Ivănescu, *ILR* = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980.
- Ivănescu, *Probl. cap.* = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*. Extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română”, Iași, vol. XI–XII (1944–1945), Iași, 1948.
- Lacea, *Untersuchung* = C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viața și petreacerea svinților” des Metropolitanen Dosoftei*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, Leipzig, V, 1898, p. 51–144.
- Rosetti, *ILR* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Rosetti, Cazacu, Onu, *ILR* = Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.
- Șăineanu, *DU* = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu. Vol. I, *Enciclopedie*, Iași, Editura Mydo Center, 1996; vol. II, *Vocabular general (A–D)*, Iași, Editura Mydo Center, 1995; vol. III, *Vocabular general (E–M)*, Iași, Editura Mydo Center,

- 1996; vol. IV, *Vocabular general (N-R)*, Iași, Editura Mydo Center, 1996; vol. V, *Vocabular general (S-Z)*, Iași, Editura Mydo Center, 1996.
- TDRG = H. Tiktin, *Rümanisch-Deutsches Wörterbuch*, I (A-C), București, Imprimeria Statului, 1903; II (D-P), București, Imprimeria Statului, 1906; III (P-Z), București, Imprimeria Statului, 1912.
- Weigand, B = G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, III, 1896, p. 198–332.

ABREVIERI (tehnice)

adj.	=	adjectiv	loc. vb.	=	locuțiune verbală
adv.	=	adverb	m.	=	masculin
alb.	=	albanez(ă)	mart.	=	martic
apr.	=	aprilie	ms.	=	manuscris
art.	=	articol	nov.	=	noiembrie
biol.	=	biologie	num.	=	numeral
bis.	=	bisericesc	oct.	=	octombrie
cf.	=	confer	paleosl.	=	paleoslav
colect.	=	colectiv	pas.	=	pasiv
dec.	=	decembrie	p. ext.	=	prin extensie
dem.	=	demonstrativ	pl.	=	plural
expr.	=	expresie	prep.	=	prepoziție
f.	=	feminin	pron.	=	pronume
febr.	=	februarie	r	=	recto
fig.	=	figurat	refl.	=	reflexiv
g.-d.	=	genitiv-dativ	s.	=	substantiv
gen.	=	genitiv	s. a.	=	sub articolul
ian.	=	ianuarie	sârb.	=	sârbesc
id.	=	idem	sept.	=	septembrie
interj.	=	interjecție	s. f.	=	substantiv feminin
intranz.	=	intranzitiv	sg.	=	singular
invar.	=	invariabil	s. m.	=	substantiv masculin
iun.	=	iunie	s. n.	=	substantiv neutru
lat.	=	latin(esc)	spec.	=	special
lat. pop.	=	latin popular	tranz.	=	tranzitiv
loc.	=	locuțiune	v	=	verso
loc. adj.	=	locuțiune adjectivală	v.	=	vezi
loc. adv.	=	locuțiune adverbială	vb.	=	verb
loc. conj.	=	locuțiune conjuncțională	voc.	=	vocativ
loc. prep.	=	locuțiune prepozițională	vol.	=	volum

ELEMENTE LATEINISCHEN URSPRUNGS AUS DEM WERK
VON DOSOFTEI *DAS HINLEBEN UND HINSTERBEN DER HEILIGEN* (I)

ZUSAMMENFASSUNG

Das Thema dieser Abhandlung ist die nähere Untersuchung der lateinischen Lexik (nur die Wörter, die mit dem Buchstabe *A* beginnen) aus der Schrift des grössten Gelehrten aus dem 17. Jahrhundert, Dosoftei, *Das Hinleben und Hinsterben der Heiligen* (1682–1686).

Die Analyse des Wortschatzes lateinischen Ursprungs ist aus lexikalischen Perspektive angegriffen: Etymologie, semantische Trennung, Bestimmung der Redensarten, Ausdrücke und Syntagmen in welchem ein Lexem oder anderes bestätigt ist. Man erwänt auch die Varianten. Unter dem Schlagwort gibt man verschiedene Anmerkungen (etimologische, semantische u. s. w.). In dieser Abhandlung versuchte man die Verwirklichung einer „Monographien“ der Wörter, die zur Analyse vorgelegt wurden.

*Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iasi, str. Th. Codrescu, nr. 2*